

De Vlaamse centrumsteden in kaart gezet

Lokale arbeidsmarktindicatoren en pendel als
graadmeter van de lokale arbeidsmarktdynamiek

Wouter Vanderbiesen
Steunpunt Werk en Sociale Economie

4-2010

WSE Report

Steunpunt Werk en Sociale Economie
Parkstraat 45 bus 5303 – 3000 Leuven
T:32(0)16 32 32 39 F:32(0)16 32 32 40
steunpuntwse@econ.kuleuven.be
www.steunpuntwse.be

De Vlaamse centrumsteden in kaart gezet. Lokale arbeidsmarktindicatoren en pendel als graadmeter van de lokale arbeidsmarktdynamiek

Wouter Vanderbiesen

Een onderzoek in opdracht van de Vlaamse minister van Financiën, Begroting, Werk, Ruimtelijke Ordening en Sport, in het kader van het VIONA-onderzoeksprogramma

<p>Deze publicatie kwam tot stand met steun van het Europees Sociaal Fonds. Het ESF stelt middelen ter beschikking voor initiatieven die bijdragen tot meer en betere jobs voor meer mensen.</p> <p>Ontdek de werking in Vlaanderen via www.esf-agentschap.be.</p>	<p>Kernthema's ESF 2007-2013</p> <ul style="list-style-type: none"> Talenten activeren Arbeidskansen geven Ondernemen met mensen
	<p>ESF investeert in jouw toekomst.</p>

Vanderbiesen, Wouter.

De Vlaamse centrumsteden in kaart gezet. Lokale arbeidsmarktindicatoren en pendel als graadmeter van de lokale arbeidsmarktdynamiek.

Wouter Vanderbiesen – Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Steunpunt Werk en Sociale Economie, 2010, 37p.

ISBN-97 890-8873-049-8

Copyright (2010)

Steunpunt Werk en Sociale Economie
Parkstraat 45 bus 5303 – B-3000 Leuven
T:32(0)16 32 32 39 - F:32(0)16 32 32 40
steunpuntwse@econ.kuleuven.be
www.steunpuntwse.be

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this report may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means, without permission in writing from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding	6
1. De arbeidsmarkten in de Vlaamse centrumsteden	7
1.1 De bevolking op arbeidsleeftijd	8
1.2 Werkzaam of werkloos?	11
1.3 Ondernemersgraad	14
1.4 Jobratio & vestigingsratio	16
2. Pendel naar en uit de Vlaamse centrumsteden	18
2.1 Inkomende pendel	19
2.2 Uitgaande pendel	22
3. Pendel nader geanalyseerd: Antwerpen, centrumstad bij uitstek	24
3.1 Inleiding	24
3.2 De Antwerpse arbeidsmarkt in een notendop	25
3.3 Inkomende pendel	25
3.3.1 Inkomende pendelaars: van binnen of buiten het stadsgewest?	25
3.3.2 Geslacht en leeftijd van de inkomende pendelaars	26
3.3.3 Inkomende pendel naar sector	27
3.3.4 Het 'mismatch'-vraagstuk	29
3.4 Uitgaande pendel	32
3.4.1 Uitgaande pendel: naar andere gemeenten in het stadsgewest, of daarbuiten?	32
3.4.2 Geslacht en leeftijd van de uitgaande pendelaars	32
3.4.3 Uitgaande pendel naar sector	33
Bibliografie	35
Bijlagen	36

Lijst tabellen

Tabel 1.	Aantal inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)	8
Tabel 2.	Aantal werkende inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar), aantal niet-werkende werkzoekenden (NWWZ), werkzaamheidsgraad en werkloosheidsgraad in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)	12
Tabel 3.	Ondernemersgraad in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007).....	15
Tabel 4.	Aantal werkende inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar), aantal jobs en jobratio in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)	16
Tabel 5.	Gemeentelijke inkomende pendel bij de loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in personen vanaf 15 jaar) in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007).....	20
Tabel 6.	Gemeentelijke uitgaande pendel bij de loontrekkende beroepsbevolking (15-64 jaar) in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007).....	23
Tabel 7.	Samenstelling van de inkomende pendelaars (loontrekkenden vanaf 15 jaar) in de stad Antwerpen naar geografische situering (woonplaats) ten opzichte van de kernstad (2007)	26
Tabel 8.	Inkomende pendel in de stad Antwerpen bij de loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in aantal personen vanaf 15 jaar) naar leeftijd en geslacht (2007)...	27
Tabel 9.	Loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in aantal personen vanaf 15 jaar) & inkomende pendel in de stad Antwerpen naar WSE(46)-sector (2007).....	28
Tabel 10.	Aantal ontvangen/openstaande vacatures en aantal niet-werkende werkzoekenden (nwwz) naar onderwijsniveau in de stad Antwerpen (december 2007).....	31
Tabel 11.	Samenstelling van de uitgaande pendelaars (loontrekkende beroepsbevolking tussen 15-64 jaar) uit de stad Antwerpen naar geografische situering (woonplaats) ten opzichte van de kernstad (2007)	32
Tabel 12.	Uitgaande pendel uit de stad Antwerpen bij de loontrekkende beroepsbevolking (15-64 jaar) naar leeftijd en geslacht (2007)	33

Lijst figuren

Figuur 1.	Aantal inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)	9
Figuur 2.	Ratio jongeren (15-24 jaar) versus ouderen (55-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)	10
Figuur 3.	Werkzaamheidsgraad in de Belgische gemeenten (2007)	13
Figuur 4.	Werkloosheidsgraad in de Belgische gemeenten (2007)	14
Figuur 5.	Ondernemersgraad in de Belgische gemeenten (2007)	15
Figuur 6.	Jobratio in de Belgische gemeenten (2007)	17
Figuur 7.	Vestigingsratio in de Belgische gemeenten (2007)	18
Figuur 8.	Aandeel (%) gemeentelijke inkomende pendel bij de loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in personen vanaf 15 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)	21
Figuur 9.	Aandeel (%) gemeentelijke uitgaande pendel bij de loontrekkende bevolking (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)	24
Figuur 10.	Aandeel inkomende pendel naar de stad Antwerpen en het aandeel hooggeschoolde loontrekkenden (cijfers voor België), naar WSE(46)-sector (2007)	30
Figuur 11.	Sector van tewerkstelling van de uitgaande pendelaars uit de stad Antwerpen (2007)	34
Figuur 12.	WSE(46)-sector van tewerkstelling van de uitgaande pendelaars uit de stad Antwerpen (2007)	34
Figuur B.1	Aandeel jongeren (15-24 jaar) in de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)	36
Figuur B.2	Aandeel ouderen (55-64 jaar) in de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)	36
Figuur B.3	Aantal werkenden (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)	37
Figuur B.4	Aantal jobs in de Belgische gemeenten (2007)	37

Inleiding

Vanuit de Vlaamse Arbeidsrekening (VAR), het raamwerk waarin arbeidsmarktstatistieken van verschillende bronnen worden samengebracht, beschikken we over een brede waaier aan lokale arbeidsmarktindicatoren. In dit rapport bekijken we de belangrijkste indicatoren op gemeentelijk niveau door ze (letterlijk) in kaart te zetten. Meer specifiek richten we daarbij onze aandacht op de Vlaamse centrumsteden.

Naast meer algemene arbeidsmarktindicatoren (zoals de werkzaamheidsgraad, werkloosheidsgraad, jobratio, enzovoort) beschikken we sinds kort ook over gemeentelijke pendelgegevens.¹ Pendel is immers eveneens een belangrijk gegeven op de arbeidsmarkt. Zo zijn heel wat centrumsteden aangewezen op het aantrekken van pendelaars uit naburige gemeenten voor het vervullen van hun (hoge) vraag naar arbeid in de lokale economische knooppunten. Vaak is het lokale arbeidsaanbod ontoereikend of telt het onvoldoende kandidaten voor vacante jobs. Tevens zijn de meer residentiële gemeenten met een uitgesproken woonfunctie voor hun werkzaamheid in sterke mate afhankelijk van het jobaanbod in de naburige steden en gemeenten.

Met de gemeentelijke pendelgegevens kan de (mis)match tussen de lokale vraag naar arbeidskrachten en het aanbod van de eigen bevolking in een gemeente of regio blootgelegd worden, of kan het belang van gemeenten of steden met een groot jobaanbod voor de ruimere regio worden geduïd. De pendelstromen zijn in die zin medebepalend voor de armslag of bewegingsruimte van het lokale arbeidsmarktbeleid.

In dit rapport bekijken we de pendelintensiteit en pendelbewegingen naar en uit de dertien Vlaamse centrumsteden en Brussel vanuit een ruimere socio-economische context. Pendel is immers geen op zichzelf staand fenomeen, maar gaat samen met verschillende andere factoren: de bevolkingsomvang van de gemeente, het lokale jobaanbod, de werkzaamheid en werkloosheid in de gemeente, de economische activiteiten, enzovoort.

Dit rapport is opgedeeld in drie delen. In een eerste deel positioneren we de dertien centrumsteden (en Brussel) ten opzichte van het totaalbeeld van Belgische gemeenten. Wat is de omvang van de (werkende) bevolking? Hoe groot is het jobaanbod? Hoe zit het met de werkzaamheid en werkloosheid?

In het tweede deel richten we ons op de pendelstatistieken en bekijken we in welke mate het lokale jobaanbod (in de centrumsteden) wordt ingevuld door eigen inwoners dan wel door inkomende pendelaars. Omgekeerd gaan we na in welke mate inwoners uit de centrumsteden naar andere gemeenten uitwijken om hun job te gaan uitoefenen (cf. uitgaande pendel).

In het derde en laatste deel gaan we dieper in op enkele meer specifieke aspecten van pendel. Hiervoor pikken we er één case uit, namelijk Antwerpen, dé Vlaamse centrumstad bij uitstek. Zo gaan we bijvoorbeeld na wat het belang is van het jobaanbod in Antwerpen als centrumstad voor de ruimere regio, bekijken we het profiel van de pendelaars en gaan we na welke sectoren het meest dan wel het minst te maken krijgen met inkomende of uitgaande pendel. Tevens geven we in dit hoofdstuk enkele indicaties van een mogelijke mismatch tussen vraag en aanbod op de lokale arbeidsmarkt die de pendelintensiteit naar de centrumstad kunnen helpen verklaren.

1 Tot voor kort was het niet mogelijk om op gemeentelijk niveau het pendelgedrag of de woon-werk-mobiliteit van de werkende Belg in kaart te brengen. Met de integratie van de nieuwe pendelgegevens van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ) in de Vlaamse Arbeidsrekening kan dit nu wel.

Centraal in dit rapport staan de dertien centrumsteden.² Dit zijn: Antwerpen, Mechelen, Turnhout (Provincie Antwerpen); Genk, Hasselt (Provincie Limburg); Aalst, Gent, Sint-Niklaas (Provincie Oost-Vlaanderen); Leuven (Provincie Vlaams-Brabant) en Brugge, Kortrijk, Oostende, Roeselare (Provincie West-Vlaanderen). Naast deze Vlaamse centrumsteden bekijken we tevens de positie van Brussel. Wanneer we kaartjes weergeven voor een aantal indicatoren beschouwen we bovendien alle Belgische gemeenten, waardoor we ook een zicht krijgen op de Waalse steden en gemeenten. In de bespreking zullen we deze echter slechts in beperkte mate behandelen.

De Vlaamse Arbeidsrekening: bronnen, methodologie & cijfermateriaal

De Vlaamse Arbeidsrekening (VAR) wordt uitgewerkt in een samenwerkingsverband tussen het Steunpunt WSE en het Departement WSE en kan beschouwd worden als een raamwerk waarin verschillende arbeidsmarktstatistieken worden geïntegreerd. Voor de opbouw van de Vlaamse Arbeidsrekening wordt beroep gedaan op volgende arbeidsmarktstatistiekbronnen: RSZ, RSZPPO, RSVZ, RIZIV, RVA, CBS, IGSS, OEA, SEE, IWEPS, VDAB, FOD Economie Bevolkingstatistieken, DWH AM&SB bij de KSZ. Voor meer info over de methodologie achter de Vlaamse Arbeidsrekening, zie www.steunpuntwse.be, in de rubriek 'publicaties' en vervolgens 'methodologische rapporten', 'Vlaamse Arbeidsrekening'.

Voor meer cijfermateriaal en regionale arbeidsmarktindicatoren op basis van de Vlaamse Arbeidsrekening, zie de websites van het Steunpunt WSE (www.steunpuntwse.be, rubriek 'cijfers') en het Departement WSE (www.werk.be, rubriek 'cijfers en onderzoek' en vervolgens 'cijfers', 'Vlaamse Arbeidsrekening').

1. De arbeidsmarkten in de Vlaamse centrumsteden

De centrumsteden onderscheiden zich niet alleen op het vlak van inwonersaantallen van andere steden en gemeenten. Een centrumstad oefent ook een centrale rol uit voor de ruimere omgeving op het vlak van werkgelegenheid, gezondheidszorg, onderwijs, cultuur en ontspanning. In dit WSE Report richten we onze focus op de werkgelegenheid en arbeidsmarktsituatie in de dertien Vlaamse centrumsteden en Brussel.

In dit eerste hoofdstuk zetten we de belangrijkste arbeidsmarktindicatoren voor alle Belgische gemeenten (letterlijk) in kaart en gaan we na hoe de centrumsteden zich voor elk van die factoren positioneren. Zo zullen we een blik werpen op de omvang van de bevolking op arbeidsleeftijd, de verhouding jongeren / ouderen in de gemeenten, werkzaamheid en werkloosheid, de ondernemersgraad, het jobaanbod en de aanwezigheid van bedrijfsvestigingen in de gemeenten.

Noot

Hoewel we onze analyses in de eerste plaats richten op de Vlaamse centrumsteden en Brussel, wordt af en toe ook een uitweiding gemaakt naar de positie van de twaalf Waalse centrumsteden. Het gaat hierbij over Bergen, Charleroi, Doornik, La Louvière (provincie Henegouwen); Eupen, Luik, Seraing, Verviers (provincie Luik); Aarlen (provincie Luxemburg); Namen (provincie Namen) en Nijvel (provincie Waals-Brabant). Deze Waalse centrumsteden zullen in de hierna volgende kaartjes ook steeds worden aangeduid.

² Het betreft hier de dertien centrumsteden zoals opgenomen in het Stedenfondsdecreet van december 2002.

1.1 De bevolking op arbeidsleeftijd

In een eerste indicator gaan we na wat de omvang is van de bevolking op arbeidsleeftijd (van 15 tot en met 64 jaar) in de centrumsteden en andere Belgische gemeenten. In totaal telt ons land 7,0 miljoen inwoners met een leeftijd tussen 15 en 64 jaar. In Vlaanderen zijn dit er 4,1 miljoen. De dertien Vlaamse centrumsteden zijn samen goed voor 992 178 inwoners op arbeidsleeftijd (tabel 1). Dit is bijna een kwart (24,5%) van het Vlaamse totaal.

Tabel 1. Aantal inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)

	Aantal inwoners (15-64 jaar)	Aandeel jongeren (15-24 jaar)	Aandeel ouderen (55-64 jaar)	Ratio jongeren / ouderen
	(n)	(%)	(%)	
Antwerpen	301 203	18,4	16,8	1,09
Mechelen	51 406	18,7	16,3	1,15
Turnhout	26 800	17,7	17,6	1,00
Genk	42 854	20,4	15,9	1,28
Hasselt	48 238	16,9	18,5	0,91
Aalst	51 692	16,6	18,0	0,92
Gent	157 886	17,4	15,9	1,09
Sint-Niklaas	45 614	18,5	19,2	0,96
Leuven	63 464	18,0	14,0	1,29
Brugge	76 067	17,7	19,4	0,92
Kortrijk	47 298	19,4	18,2	1,07
Oostende	42 818	16,5	22,8	0,72
Roeselare	36 841	18,8	17,4	1,08
Totaal centrumsteden	992 178	18,1	17,2	1,05
Totaal Vlaanderen	4 051 035	17,8	18,2	0,98
Brussel	100 178	18,1	13,3	1,33

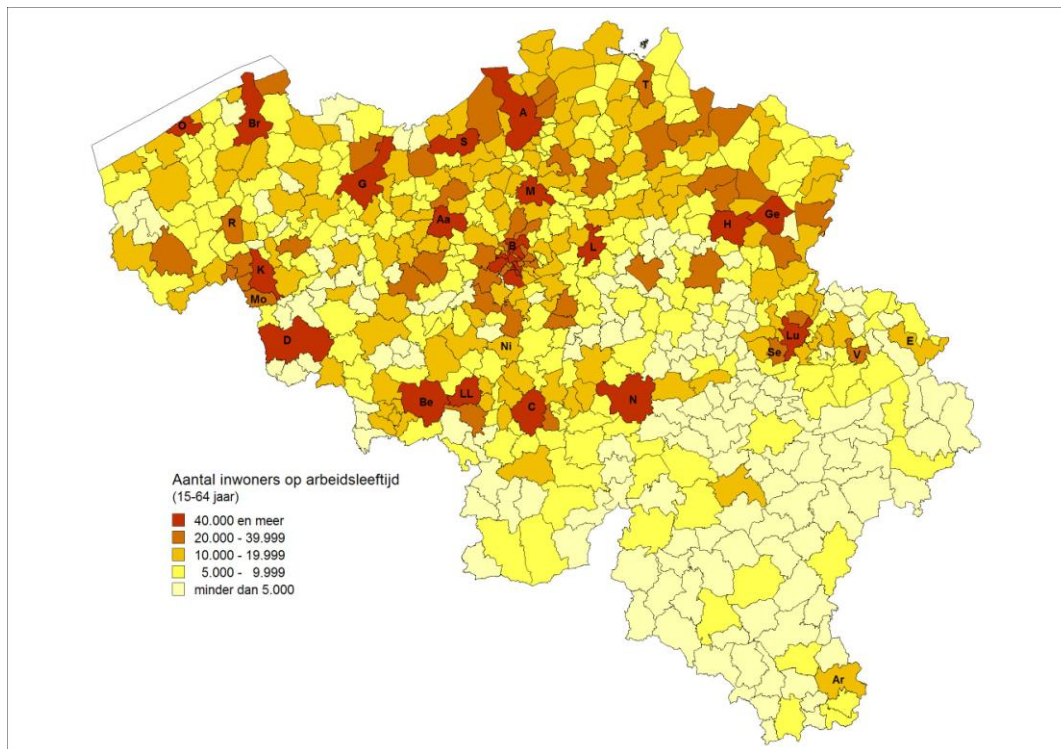
Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Op basis van figuur 1 zien we dat de meeste Vlaamse centrumsteden eruit springen als donker gekleurde gemeenten met een inwonersaantal van 40 000 en meer. Slechts twee Vlaamse centrumsteden halen de kaap van 40 000 inwoners op arbeidsleeftijd niet: Turnhout (26 800) en Roeselare (36 841). De grootste Vlaamse centrumstad is met voorsprong Antwerpen (301 203), gevolgd door Gent (157 886). De top drie wordt – op ruime afstand – afgesloten door Brugge (76 067).

Aan de andere kant van de taalgrens valt in het algemeen op dat de meeste gemeenten duidelijk heel wat minder bevolkt zijn. Toch zijn er ook hier enkele centrumsteden met meer dan 40 000 inwoners op arbeidsleeftijd (Doornik, Bergen, La Louvière, Namen en Luik). In Brussel-stad tot slot wonen een 100 000-tal personen tussen 15 en 64 jaar. Daarenboven liggen in de rand rond Brussel ook een aantal gemeenten met een groot aantal inwoners op arbeidsleeftijd (met name Schaarbeek, Anderlecht, Elsene, Sint-Jans-Molenbeek en Ukkel).

Noot

In de hierna volgende kaartjes worden de centrumsteden aangeduid met volgende lettercodes: Antwerpen (A), Mechelen (M), Turnhout (T), Genk (Ge), Hasselt (H), Aalst (Aa), Gent (G), Sint-Niklaas (S), Leuven (L), Brugge (Br), Kortrijk (K), Oostende (O), Roeselare (R), Brussel (B), Bergen (Be), Charleroi (C), Doornik (D), La Louvière (LL), Moeskroen (Mo), Eupen (E), Luik (Lu), Seraing (Se), Verviers (V), Aarlen (Ar), Namen (N), Nijvel (Ni).

Figuur 1. Aantal inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Jongeren en ouderen zijn twee belangrijke doelgroepen voor het (lokale) arbeidsmarktbeleid, zeker met het oog op de vergrijzing die enkele belangrijke uitdagingen met zich meebrengt. Allereerst denken we aan de toename van het aandeel ouderen in de globale bevolking, waardoor de verhouding tussen het aantal 65-plussers en de bevolking op arbeidsleeftijd sterk zal stijgen. Bovendien zal vanaf 2015 de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) niet meer toenemen. Vanaf 2020 begint deze groep zelfs af te nemen en wordt de groep van potentiële deelnemers aan de arbeidsmarkt kleiner (Pelfrene, 2009).

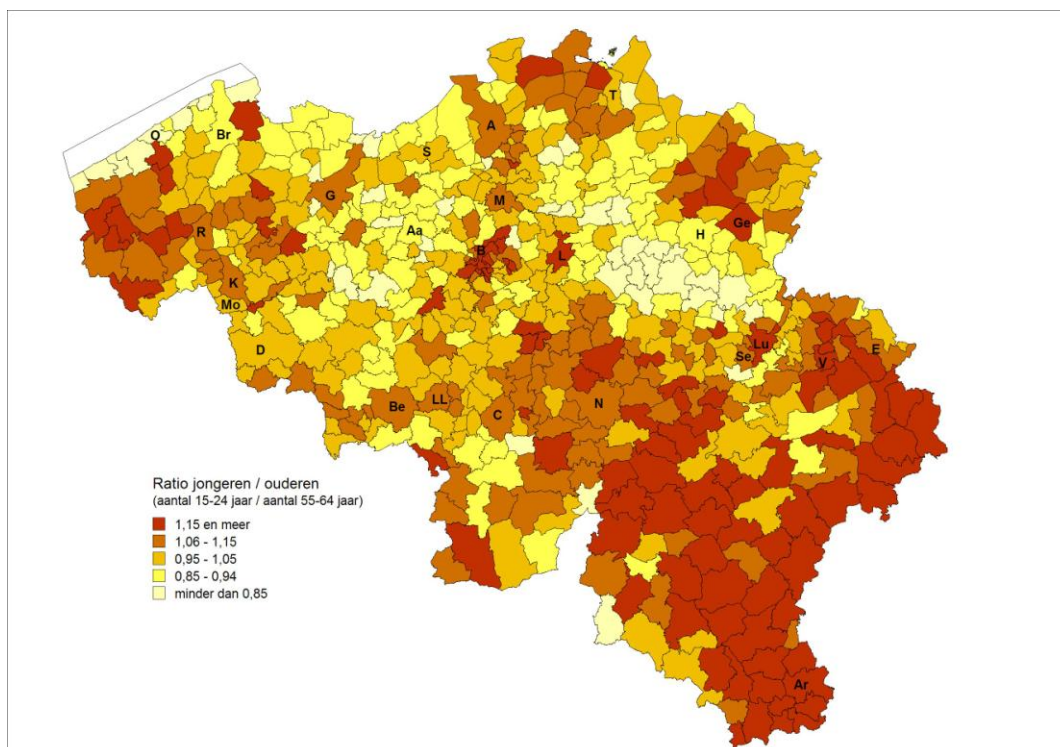
Tevens zien we binnen de bevolking op arbeidsleeftijd zelf ook een vergrijzing. Terwijl het aantal jongeren de komende jaren slechts beperkt toeneemt, neemt het aantal 55 tot en met 64-jarigen sterk toe, een evolutie die vandaag al een vergrijzend effect heeft. De verhouding tussen jongeren en ouderen binnen de bevolking op arbeidsleeftijd neemt immers sterk af. Waar er in 2002 nog iets meer jongeren waren dan ouderen, tonen prognoses aan dat deze ratio in 2020 haar dieptepunt zal bereiken met minder dan 80 jongeren voor 100 ouderen. Deze trend stelt bijgevolg het aansluitingsprobleem tussen arbeidsaanbod en arbeidsvraag bijzonder scherp: de groep jongeren die zich potentieel aandient op de arbeidsmarkt wordt kleiner in verhouding tot de groep die de pensioenleeftijd bereikt (Herremans et al., 2007; Herremans et al., 2008).

Hoe verhouden beide leeftijdsgroepen zich nu tegenover elkaar in de Vlaamse centrumsteden? Uit tabel 1 blijkt dat voor wat betreft het aandeel jongeren in de bevolking op arbeidsleeftijd, de centrumsteden er niet op de een of andere manier uitspringen. In de meerderheid van de Vlaamse centrumsteden schommelt het aandeel jongeren (15 tot 24 jaar) in de populatie rond 18% à 19% (zie ook figuur B.1 in de bijlage). Over alle Vlaamse centrumsteden heen bedraagt het aandeel jongeren in de bevolking op arbeidsleeftijd 18,1%. Dit is een iets hoger aandeel dan gemiddeld voor Vlaanderen. In Genk ligt het aandeel jongeren in de bevolking op arbeidsleeftijd het hoogst (20,4%). De kleinste aandelen jongeren vinden we in Oostende (16,5%), Aalst (16,6%) en Hasselt (16,9%).

Het gemiddelde aandeel ouderen (55 tot 64 jaar) in de bevolking op arbeidsleeftijd in de dertien Vlaamse centrumsteden bedraagt 17,2%. Dit is – in tegenstelling tot het aandeel jongeren – minder dan het Vlaams gemiddelde. De gemiddelde Vlaamse centrumstad kent in vergelijking met Vlaanderen dus een iets groter aandeel jongeren onder haar bevolking op arbeidsleeftijd, en een kleiner aandeel ouderen. Niettemin springen er toch enkele Vlaamse centrumsteden uit met een duidelijk groter dan wel kleiner aandeel ouderen. Zo woont in Leuven een bijzonder laag aandeel ouderen (14%), gevolgd door Genk en Gent (beiden 15,9%). Aan de andere kant zien we dat Oostende – net zoals de andere kustgemeenten – een hoog aandeel ouderen telt onder haar bevolking op arbeidsleeftijd (22,8%). In Brugge (19,4%) en Sint-Niklaas (19,2%) is bijna één op de vijf inwoners (tussen 15 en 64 jaar) ouder dan 55 jaar (zie ook figuur B.2 in bijlage).

Wanneer we het aandeel jongeren en ouderen binnen de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) tegenover elkaar afzetten kunnen we een ratio berekenen die aangeeft in welke mate een gemeente gekenmerkt wordt door een eerder jongere dan wel oudere samenstelling van de bevolking op arbeidsleeftijd (zie tabel 1 en figuur 2). Een ratio kleiner dan 1 wil zeggen dat een gemeente verhoudingsgewijs minder jongeren telt dan ouderen. Een dergelijke gemeente wordt bijgevolg gekenmerkt door een eerder oudere bevolkingssamenstelling (van de bevolking tussen 15 en 64 jaar). Omgekeerd, een ratio groter dan 1, betekent dat de jongeren in verhouding sterker vertegenwoordigd zijn dan de oudere inwoners. Een ratio van 1 betekent dat de jongeren even sterk vertegenwoordigd zijn als de ouderen.

Figuur 2. Ratio jongeren (15-24 jaar) versus ouderen (55-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

De eerdere vaststelling dat de Vlaamse centrumsteden een iets jongere bevolkingssamenstelling hebben dan gemiddeld in Vlaanderen zien we ook bevestigd in de ratio jongeren versus ouderen (binnen de bevolking op arbeidsleeftijd). Deze ligt voor het geheel van de centrumsteden op 1,05. Dit betekent dat de groep jongeren 5% groter is dan de groep ouderen. Voor Vlaanderen ligt de verhouding met een ratio van 0,98 omgekeerd, en zijn de ouderen iets meer (namelijk 2%) vertegenwoordigd dan de jongeren.

Dat de ratio jongeren versus ouderen voor het geheel van de dertien Vlaamse centrumsteden resulteert in een licht overwicht van het aandeel jongeren, betekent echter niet dat dit geldt voor alle centrumsteden afzonderlijk. Figuur 2 geeft dan ook opnieuw een vrij divers beeld. In de twee grootste centrumsteden – Antwerpen en Gent – zijn de jongeren duidelijk beter vertegenwoordigd (ratio van 1,09). Ratio's die nog sterker overhellen naar een overwicht van jongeren in de bevolking vinden we terug in Mechelen (1,15) en vooral Genk (1,28) en Leuven (1,29). In deze steden zijn de jongere inwoners dus duidelijk in de meerderheid ten opzichte van de ouderen. Hetzelfde geldt trouwens ook voor Brussel (1,33).

Anderzijds zijn in enkele centrumsteden de ouderen sterker vertegenwoordigd ten opzichte van de jongeren. Oostende is hiervan het meest sprekende voorbeeld, met een ratio van 0,72. De groep inwoners ouder dan 55 jaar is hier meer dan een derde groter dan de groep min-25-jarigen. Ook in Brugge, Hasselt, Aalst en Sint-Niklaas geldt eenzelfde tendens, zij het minder uitgesproken. In Turnhout tot slot, zijn de groepen jongeren en ouderen mooi in evenwicht (ratio van 1,00).

1.2 Werkzaam of werkloos?

Aan de hand van volgende indicatoren bekijken we in welke mate de bevolking op arbeidsleeftijd aan het werk is of net niet. Eerst werpen we een blik op de omvang van de werkende bevolking, vervolgens bekijken we de werkzaamheids- en werkloosheidsgraad in de gemeenten.

Van alle 4,1 miljoen Vlamingen op arbeidsleeftijd zijn er 2,7 miljoen ook effectief aan het werk. Dit komt neer op een werkzaamheidsgraad van 65,8%. Wanneer we enkel kijken naar de Vlaamse centrumsteden daalt deze werkzaamheidsgraad tot 62,9% (623 764 werkenden op 992 178 inwoners op arbeidsleeftijd). In de Vlaamse centrumsteden zijn verhoudingsgewijs dus bijna 3 procentpunt minder inwoners aan het werk dan gemiddeld over heel Vlaanderen (tabel 2).

Van de centrumsteden vormen Antwerpen, Gent en Brugge opnieuw de top-3 voor wat betreft het aantal werkenden. In tegenstelling tot Gent en Brugge, is de werkzaamheidsgraad in Antwerpen echter behoorlijk laag: slechts 58,9% van de inwoners op arbeidsleeftijd is er aan het werk. Enkel Genk doet het nog slechter (56,3%). Oostende haalt trouwens eveneens maar net de kaap van 60% werkzaamheid en blijft hiermee ook onder het Vlaams gemiddelde en het gemiddelde voor de dertien centrumsteden.

Andere centrumsteden onderscheiden zich dan weer met een hoger dan gemiddelde werkzaamheidsgraad. In Roeselare is van alle Vlaamse centrumsteden verhoudingsgewijs het grootste aandeel inwoners aan het werk (68,7%). Daarna volgen Brugge (67,3%) en Aalst (67,1%).

Tabel 2. Aantal werkende inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar), aantal niet-werkende werkzoekenden (NWWZ), werkzaamheidsgraad en werkloosheidsgraad in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)

	Aantal inwoners (15-64 jaar)	Aantal werkende inwoners (15-64 jaar)	Aantal NWWZ	Werkzaam- heidsgraad	Werkloos- heidsgraad
	(n)	(n)	(n)	(%)	(%)
Antwerpen	301 203	177 332	26 178	58,9	12,9
Mechelen	51 406	33 270	3 143	64,7	8,6
Turnhout	26 800	17 460	1 849	65,2	9,6
Genk	42 854	24 117	3 017	56,3	11,1
Hasselt	48 238	31 821	2 725	66,0	7,9
Aalst	51 692	34 682	2 720	67,1	7,3
Gent	157 886	100 458	11 774	63,6	10,5
Sint-Niklaas	45 614	29 446	2 174	64,6	6,9
Leuven	63 464	41 752	2 965	65,8	6,6
Brugge	76 067	51 225	2 926	67,3	5,4
Kortrijk	47 298	31 092	2 273	65,7	6,8
Oostende	42 818	25 782	2 683	60,2	9,4
Roeselare	36 841	25 328	1 344	68,7	5,0
Totaal centrumsteden	992 178	623 764	65 770	62,9	9,5
Totaal Vlaanderen	4 051 035	2 664 655	180 369	65,8	6,3
Brussel	100 178	47 719	15 177	47,6	24,1

Noot: voor een overzicht van de omvang van het aantal werkenden in alle Belgische gemeenten, zie figuur B.3 in bijlage

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Los van de Vlaamse centrumsteden zien we dat de Vlaamse gemeenten doorgaans een beduidend hogere werkzaamheidsgraad laten optekenen dan de gemeenten in het Waals gewest en in het Brussels (figuur 3). In Brussel-stad is nauwelijks de helft van de inwoners aan het werk (47,6%), een vaststelling die we ook kunnen maken voor de meeste aan Brussel grenzende gemeenten. In Vlaanderen zien we dat vooral de gemeenten in Oost- en West-Vlaanderen een hoge werkzaamheid kennen. In het Waals gewest behalen slechts drie gemeenten (in de Oostkantons) een werkzaamheidsgraad van 70% of meer.

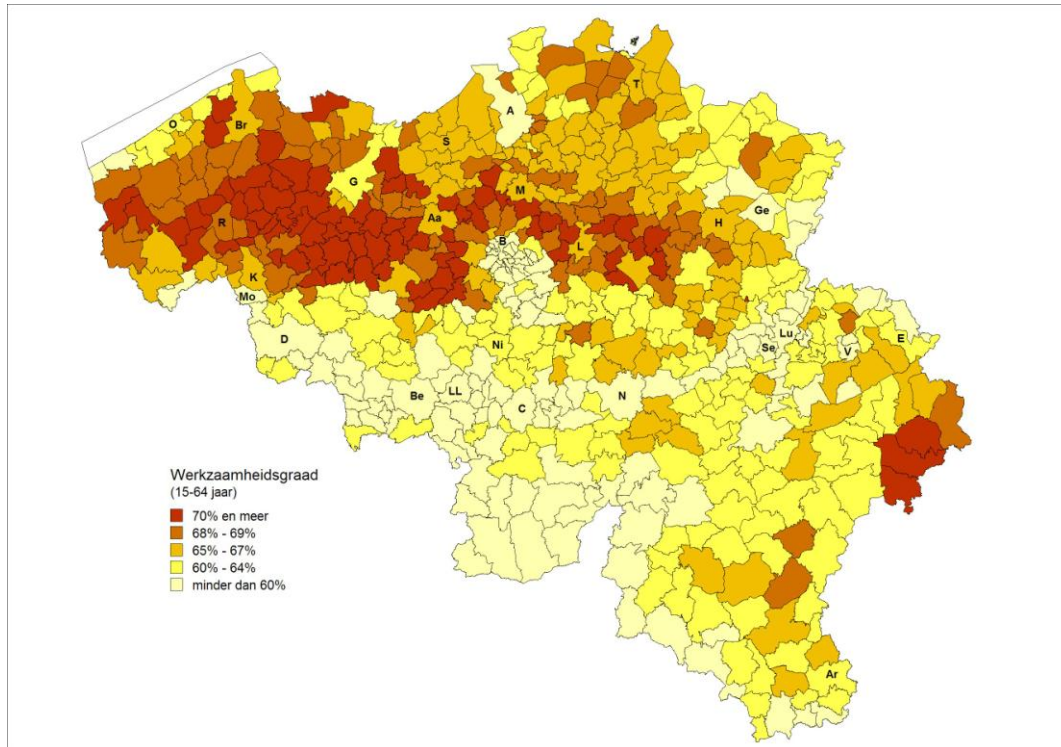
Een lage werkzaamheidsgraad gaat doorgaans samen met een hoge werkloosheidsgraad (en omgekeerd). Dit blijkt duidelijk uit het 'spiegelbeeld' van de figuren 3 en 4.³ Zo worden in Antwerpen (12,9%) en Genk (11,1%) de hoogste werkloosheidsgraden genoteerd (tabel 2). Toch wordt ook Gent – waar de werkzaamheidsgraad beduidend hoger ligt – geconfronteerd met een aanzienlijke werkloosheid (10,5%). In Turnhout (9,6%) ligt de werkloosheidsgraad nog net boven het gemiddelde voor het geheel van de dertien Vlaamse centrumsteden (9,5%). Slechts twee centrumsteden doen het beter dan gemiddeld voor heel Vlaanderen (met een werkloosheidsgraad van 6,3%): Roeselare (5%) en Brugge (5,4%). Leuven (6,6%), Kortrijk (6,8%) en Sint-Niklaas (6,9%) blijven nog net onder een werkloosheidsgraad van 7%.

Ook voor wat betreft de gemeentelijke werkloosheidsgraden kunnen we op de kaart de drie gewesten duidelijk onderscheiden (figuur 4). De Vlaamse gemeenten scoren beduidend beter en zijn op de kaart dan ook lichter gekleurd dan de Waalse en Brussels gemeenten. Uitzonderingen hierop zijn de vermelde Vlaamse centrumsteden Antwerpen, Turnhout, Genk en Gent. In het Waals gewest zijn er maar een klein aantal gemeenten waar de werkloosheidsgraad beneden de 10% ligt (cf. enkele gemeenten in de Oostkantons en de provincie Luxemburg). De provincie Namen en de gemeenten op

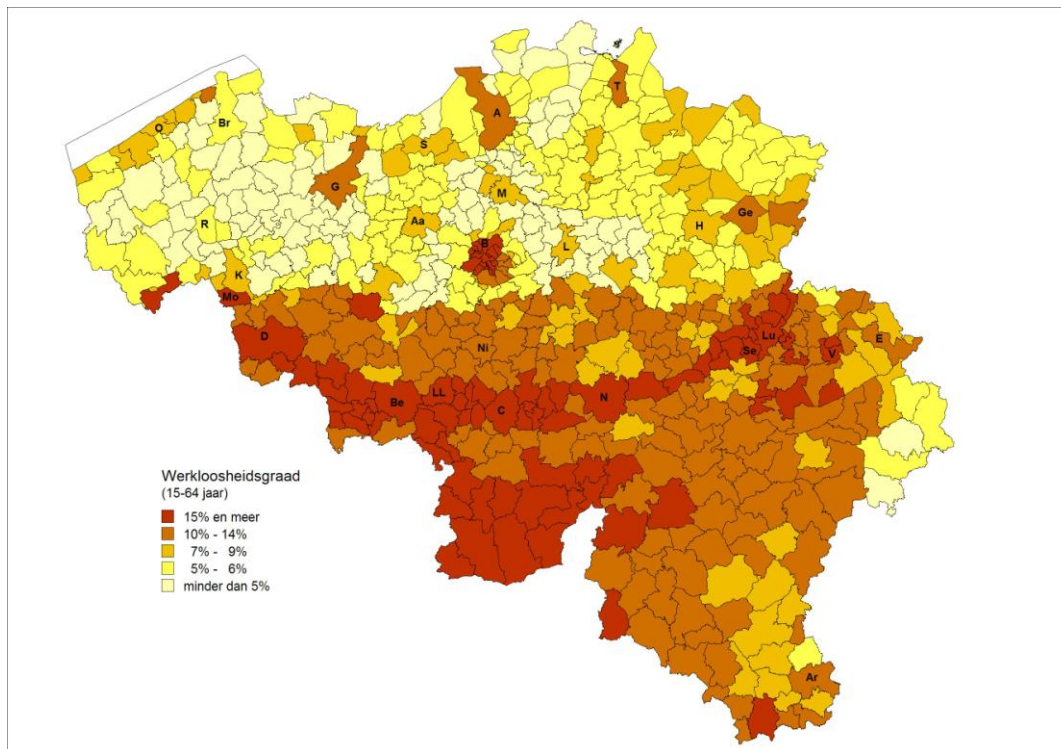
3 De werkloosheidsgraad wordt berekend als het aandeel niet-werkende werkzoekenden binnen de beroepsbevolking (= werkenden + niet-werkende werkzoekenden).

de as Doornik – Bergen – Charleroi – Namen – Luik kleuren opvallend donker (werkloosheidsgraden van 15% en meer). Ook de Brusselse gemeenten springen er in de negatieve zin tussenuit. In Brussel-stad bedraagt de werkloosheidsgraad maar liefst 24,1%.

Figuur 3. Werkzaamheidsgraad in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Figuur 4. Werkloosheidsgraad in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

1.3 Ondernemersgraad

Met de ondernemersgraad krijgen we een zicht op de mate waarin de werkenden met een statuut als zelfstandige of helper vertegenwoordigd zijn in de bevolking op arbeidsleeftijd. De ondernemersgraad drukt met andere woorden het aandeel zelfstandigen en helpers uit ten opzichte van de gehele bevolking op arbeidsleeftijd.

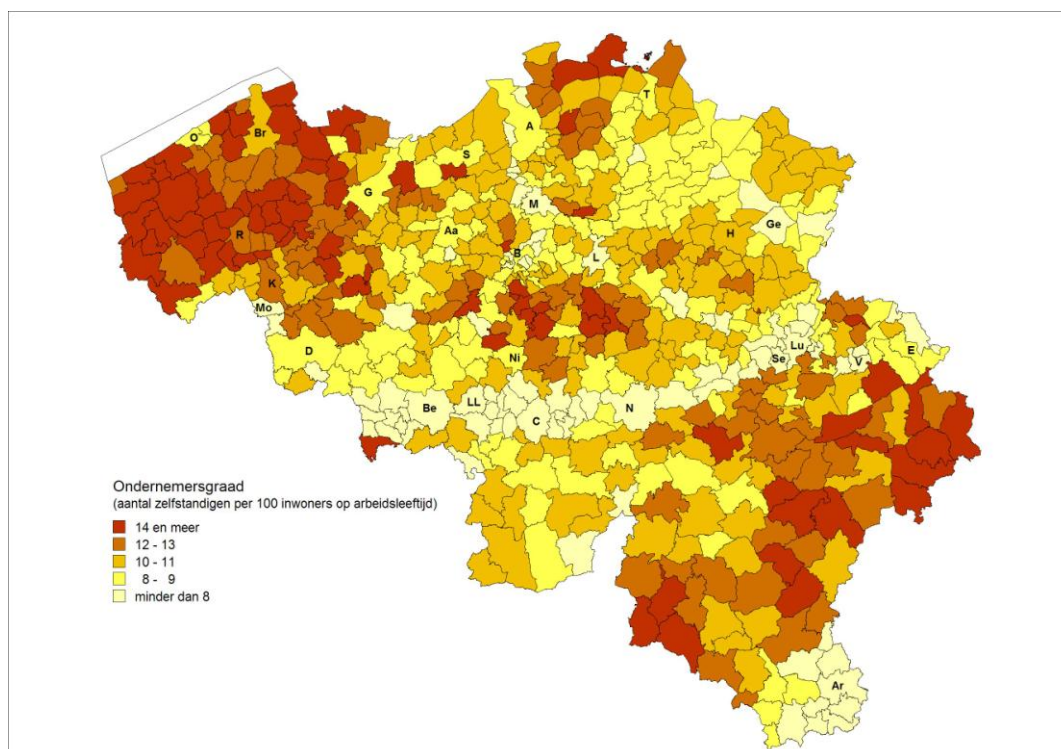
Uit tabel 3 en figuur 5 blijkt duidelijk de grote ondernemerszin in West-Vlaamse steden en gemeenten. De provincie West-Vlaanderen kleurt op de kaart dan ook helrood met gemeentelijke ondernemersgraden van 12% en meer. Zo ook in de West-Vlaamse centrumsteden Kortrijk (12,1%) en Roeselare (11,6%), waar de ondernemersgraad het hoogst is van alle Vlaamse centrumsteden. In Brugge (10,5%) en Oostende (8,9%) ligt de ondernemersgraad echter lager.

Van de overige Vlaamse centrumsteden haalt enkel Hasselt nog een ondernemersgraad van 10%. In de andere centrumsteden noteren we ondernemersgraden van 7% tot 9%. Globaal genomen ligt de ondernemersgraad voor alle Vlaamse centrumsteden tezamen dan ook lager dan voor het Vlaams gemiddelde: 8,8% in de Vlaamse centrumsteden ten opzichte van 10,2% in Vlaanderen in totaal. Brussel leunt met een ondernemersgraad van 9% aan bij het gemiddelde voor de Vlaamse centrumsteden.

Tabel 3. Ondernemersgraad in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)

	Aantal inwoners (15-64 jaar)	Aantal zelfstandigen en helpers (15-64 jaar)	Ondernemersgraad
	(n)	(n)	(%)
Antwerpen	301 203	24 694	8,2
Mechelen	51 406	3 639	7,1
Turnhout	26 800	2 055	7,7
Genk	42 854	2 846	6,6
Hasselt	48 238	4 834	10,0
Aalst	51 692	4 641	9,0
Gent	157 886	14 237	9,0
Sint-Niklaas	45 614	4 195	9,2
Leuven	63 464	4 693	7,4
Brugge	76 067	8 009	10,5
Kortrijk	47 298	5 714	12,1
Oostende	42 818	3 810	8,9
Roeselare	36 841	4 276	11,6
Totaal centrumsteden	992 178	87 644	8,8
Totaal Vlaanderen	4 051 035	415 226	10,2
Brussel	100 178	8 985	9,0

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Figuur 5. Ondernemersgraad in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

1.4 Jobratio & vestigingsratio

Het jobaanbod in steden en gemeenten is mee bepalend voor de gemeentelijke werkzaamheid en werkloosheid. Niettemin zijn het niet enkel de eigen inwoners in een stad die het stedelijke jobaanbod invullen, maar kennen – vooral grote – steden een belangrijke mate van inkomende pendel van werknemers. Anderzijds worden heel wat centrumsteden geconfronteerd met een hoge werkloosheid en dus een onaangesproken aanbod van eigen arbeidskrachten (zie ook infra). In deze paragraaf bekijken we het totale jobaanbod in de centrumsteden en de verhouding tussen het aantal jobs en de omvang van de bevolking op arbeidsleeftijd.

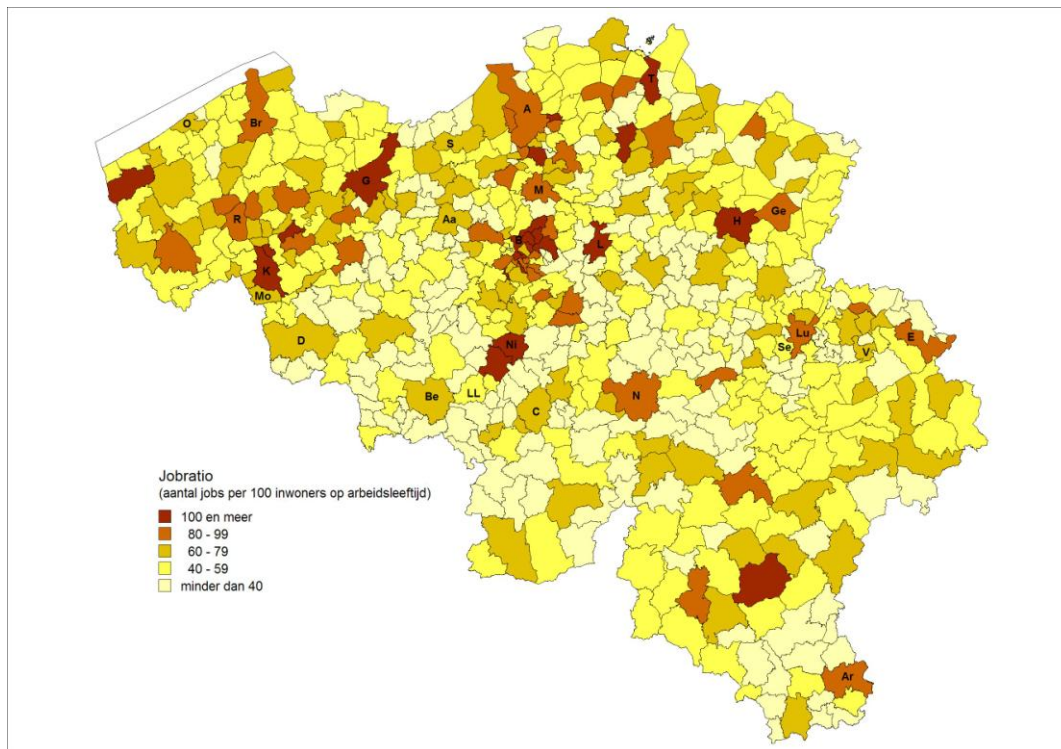
Met de omvang van het stedelijk jobaanbod en de jobratio (d.i. het aantal jobs per honderd inwoners op arbeidsleeftijd) onderscheiden de centrumsteden zich wellicht het sterkst van de overige, kleinere steden en gemeenten (tabel 4 en figuur 6). Waar het inwonersaantal in de dertien Vlaamse centrumsteden bijna een kwart bedraagt van de totale Vlaamse bevolking op arbeidsleeftijd (zie supra), loopt het jobaanbod in het geheel voor de centrumsteden op tot meer dan een derde (35,4%) van het totaal aantal jobs in Vlaanderen. Uitgedrukt in een jobratio tellen we in de Vlaamse centrumsteden 95,7 jobs per honderd inwoners; in heel Vlaanderen daarentegen tellen we slechts 66,3 jobs per 100 Vlamingen op arbeidsleeftijd.

Antwerpen en Gent voeren opnieuw de kop aan voor wat betreft het aantal jobs. Dit betekent echter niet dat zij ook de hoogste jobratio laten noteren. In vijf centrumsteden ligt het aantal jobs hoger dan het aantal inwoners op arbeidsleeftijd, wat betekent dat zij een jobratio van meer dan 100 hebben. Leuven kent de hoogste jobratio, met 113,9 jobs per honderd inwoners tussen 15 en 64 jaar, op de voet gevolgd door Turnhout (113,1). Daarna volgen Hasselt (110,3), Kortrijk (104,9) en Gent (103,4). Drie steden laten in vergelijking met de andere centrumsteden een vrij lage jobratio optekenen (die niettemin nog steeds hoger ligt dan het Vlaams gemiddelde): Aalst (70,6), Sint-Niklaas (75,9) en Oostende (77,3). De overige centrumsteden schommelen tussen vrij hoge jobratio's van 93 tot 97.

Tabel 4. Aantal werkende inwoners op arbeidsleeftijd (15-64 jaar), aantal jobs en jobratio in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)

	Aantal inwoners (15-64 jaar)	Aantal jobs	Jobratio	Aantal vestigingen	Vestigingsratio
	(n)	(n)		(n)	
Antwerpen	301 203	280 370	93,1	14 600	4,9
Mechelen	51 406	48 203	93,8	2 185	4,3
Turnhout	26 800	30 309	113,1	1 353	5,1
Genk	42 854	40 283	94,0	1 630	3,8
Hasselt	48 238	53 206	110,3	2 831	5,9
Aalst	51 692	36 496	70,6	2 048	4,0
Gent	157 886	163 206	103,4	7 099	4,5
Sint-Niklaas	45 614	34 605	75,9	2 104	4,6
Leuven	63 464	72 256	113,9	2 878	4,5
Brugge	76 067	72 457	95,3	3 809	5,0
Kortrijk	47 298	49 632	104,9	2 551	5,4
Oostende	42 818	33 091	77,3	2 173	5,1
Roeselare	36 841	35 576	96,6	2 121	5,8
Totaal centrumsteden	992 178	949 690	95,7	47 382	4,8
Totaal Vlaanderen	4 051 035	2 684 214	66,3	156 110	3,9
Brussel	100 178	233 137	232,7	9 574	9,6

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

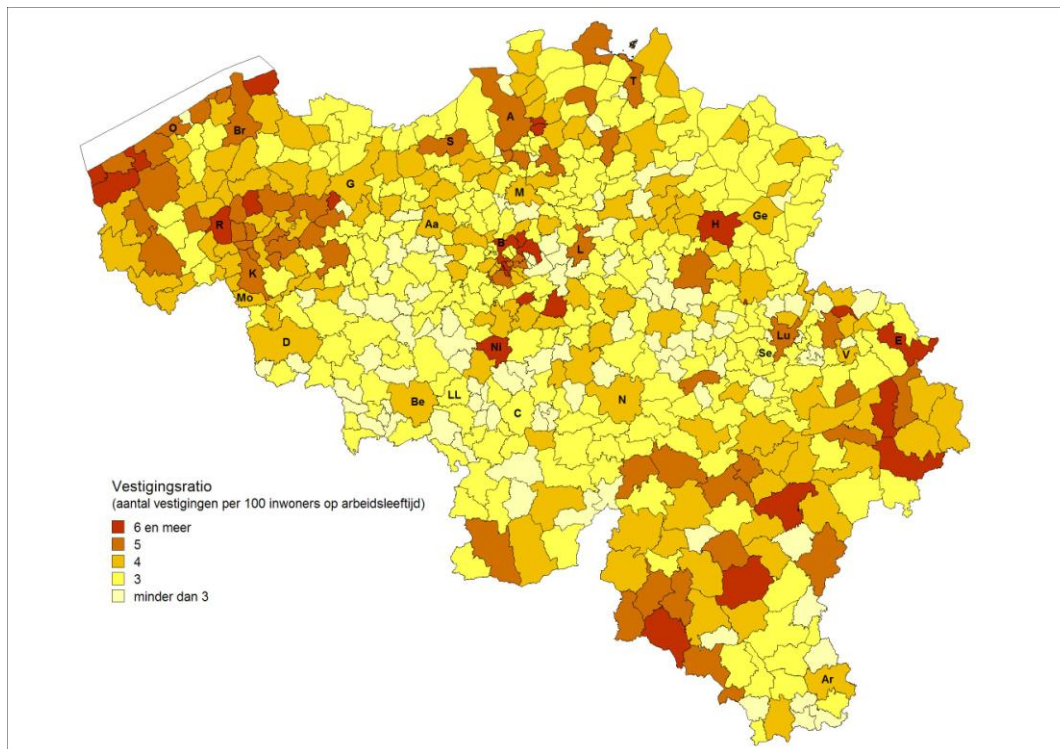
Figuur 6. Jobratio in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Als laatste algemene indicator kijken we nog naar de aanwezigheid van bedrijfsvestigingen: bedrijven, bedrijfs- of productie-eenheden (met personeel) die in de Belgische gemeenten zijn gevestigd.⁴ In tabel 4 wordt het aantal vestigingen in de Vlaamse centrumsteden weergegeven, samen met de vestigingsratio. Deze laatste indicator geeft een aanduiding van het aantal vestigingen in een gemeente per honderd inwoners op arbeidsleeftijd in die gemeente. Waar we daarnet – met de jobratio – het aantal jobs afzetten tegenover de bevolking, doen we hier dus hetzelfde met het aantal vestigingen.

Over alle Vlaamse centrumsteden heen tellen we 47 382 vestigingen met personeel. In verhouding tot de bevolking op arbeidsleeftijd zijn er bijgevolg 4,8 vestigingen op 100 inwoners tussen 15 en 64 jaar. Dit is meer dan gemiddeld in Vlaanderen, met een vestigingsratio van 3,9. Net zoals bij de jobratio, zien we ook voor wat betreft de vestigingsratio een wat divers beeld voor de dertien Vlaamse centrumsteden (figuur 7). Centrumsteden met een hoge jobratio (meer dan 100) laten doorgaans ook een hoge vestigingsratio optekenen, zoals Hasselt (5,9), Kortrijk (5,4) en Turnhout (5,1). Gent (4,5) vormt hierop enigszins een uitzondering. Roeselare, met een jobratio van beneden de 100, kent evenwel de tweede hoogste vestigingsratio (5,8). In Oostende, met een vrij beperkte jobratio in vergelijking met de andere centrumsteden, ligt de vestigingsratio eveneens behoorlijke hoog (5,1). In Oostende zien we dat een hoge vestigingsratio – en lage jobratio – samengaat met een hoog aandeel kleine vestigingen: ruim acht op de tien (81%) vestigingen telt minder dan tien werknemers. In Roeselare zien we eenzelfde, zij het iets minder uitgesproken tendens (77% van de vestigingen telt minder dan tien werknemers).

4 Bij ondernemingen met meerdere vestigingen gaat het hierbij dus over de verschillende vestigingseenheden afzonderlijk (decentraal), en niet over de onderneming in haar geheel (centraal).

Figuur 7. Vestigingsratio in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Genk (3,8) is anderzijds de Vlaamse centrumstad met de laagste vestigingsratio, gevolgd door Aalst (4,0) en Mechelen (4,3). Leuven, dat de hoogste jobratio liet optekenen van alle Vlaamse centrumsteden tezamen, blijft met een vestigingsratio van 4,5 evenwel ook onder het gemiddelde voor de centrumsteden. Een verklaring voor deze tegenstelling kan liggen in het gegeven dat Leuven een relatief hoog aandeel grote vestigingen telt (van meer dan 50 werknemers) (8,1% in Leuven ten opzichte van 5,9% gemiddeld over de dertien centrumsteden heen). Brussel tot slot, noteert net zoals bij de jobratio ook een (zeer) hoge vestigingsratio, met bijna tien vestigingen (9,6) per honderd inwoners op arbeidsleeftijd.

2. Pendel naar en uit de Vlaamse centrumsteden

In welke mate wordt het jobaanbod in de centrumsteden nu ingevuld door eigen inwoners van de gemeente, of door 'inkomende pendelaars'? Of omgekeerd, in welke mate wijken de inwoners van de centrumsteden uit naar andere gemeenten om hun job te gaan uitoefenen? Dat zijn vragen die we in een volgend hoofdstuk willen uitklaren.

België is een pendelland bij uitstek. Dit blijkt onder meer uit een recente discussienota van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (CRB) over de problematiek van de geografische mobiliteit (CRB, 2009a): van de tien EU-lidstaten waarvoor pendelgegevens beschikbaar zijn⁵, ligt het aandeel van de pendel, uitgedrukt in percentage van de werkende bevolking, het hoogst in België. Dit heeft ongetwijfeld voor een deel te maken met het feit dat België een klein land is waarin de – in het betreffende onderzoek – gehanteerde NUTS2-regio's (in ons land de provincies) geografisch gezien kleiner zijn dan in andere landen, waardoor het pendelcijfer logischerwijze omhoog gekrikt wordt. In 2006 werkte

5 Het gaat hierbij over België, Nederland, Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk, Zweden, Portugal, Finland, Spanje en Griekenland.

in ons land 22% van de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in een andere NUTS2-regio (of provincie) dan waar ze woonachtig waren. In Nederland en Oostenrijk, twee landen waar de NUTS2-regio's vergelijkbaar zijn met die in België, pendelde respectievelijk 13% en 11% van de bevolking op arbeidsleeftijd.

2.1 Inkomende pendel

In wat volgt grijpen we terug naar onze eigen Vlaamse Arbeidsrekening en brengen we de *inkomende pendelintensiteit* in kaart. Deze duidt op de mate waarin een gemeente inwoners van andere gemeenten aantrekt om er te komen werken. De inkomende pendelintensiteit wordt bijgevolg berekend als het aandeel personen dat vanuit een andere gemeente komt werken in gemeente X, ten opzichte van het totaal aantal werknemers die een job uitoefenen in gemeente X (ook wel de 'binnenlandse werkgelegenheid' genoemd).

Methodologische noot

De Vlaamse 'binnenlandse werkgelegenheid' heeft betrekking op de arbeid die wordt ingezet in de Vlaamse vestigingen. Deze wordt uitgedrukt als het aantal personen vanaf 15 jaar die een hoofdjob hebben in Vlaanderen. Het gaat hierbij om een telling van het aantal personen volgens werkplaats (en niet volgens woonplaats). Wanneer we bijgevolg spreken over de 'binnenlandse werkgelegenheid' van een gemeente, gaat het dus over het aantal personen met een job of werkplaats in die gemeente.

Net door het berekenen van de binnenlandse werkgelegenheid beschikken we over het cijfermateriaal over inkomende en uitgaande pendel (tot op gemeentelijk niveau). De pendelstromen worden met name bepaald door het verschil tussen de werkende bevolking (cf. personen volgens woonplaats) en de binnenlandse werkgelegenheid (cf. personen volgens werkplaats). Personen die werken in gemeente X, maar wonen in gemeente Y, vormen de inkomende pendel (naar gemeente X). En omgekeerd, personen die wonen in gemeente X, maar werken in gemeente Y, vormen de uitgaande pendel (uit gemeente X).

Voor het in kaart brengen van de pendelintensiteit kijken we enkel naar de personen met een job als loontrekkende (cf. de loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid). Voor de zelfstandigen wordt de werkplaats immers gelijkgesteld met de woonplaats, en is er dus geen pendel van toepassing.

Voor meer methodologische duiding over het concept 'binnenlandse werkgelegenheid' en de pendel in de Vlaamse Arbeidsrekening, zie het methodologische rapport 'Vlaamse Arbeidsrekening. Raming van de binnenlandse werkgelegenheid / pendel. Nulmeting 2007', te downloaden op www.steunpuntwse.be, in de rubriek 'publicaties' (en vervolgens 'Vlaamse Arbeidsrekening').

Van alle dertien Vlaamse centrumsteden heeft Antwerpen de grootste 'binnenlandse werkgelegenheid' (tabel 5): in totaal tellen we 241 758 personen (vanaf 15 jaar) met een job in Antwerpen. Hiervan wonen er 93 824 in de stad zelf, en pendelen er 147 934 werknemers vanuit andere – veelal omliggende – gemeenten naar de stad om hun job uit te oefenen. Dit komt neer op een inkomende pendelintensiteit van 61,2%. In Gent, als tweede grootste stad, zijn er 139 418 personen aan het werk waarvan 64,9% buiten de stad woont.

Tabel 5. Gemeentelijke inkomende pendel bij de loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in personen vanaf 15 jaar) in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)

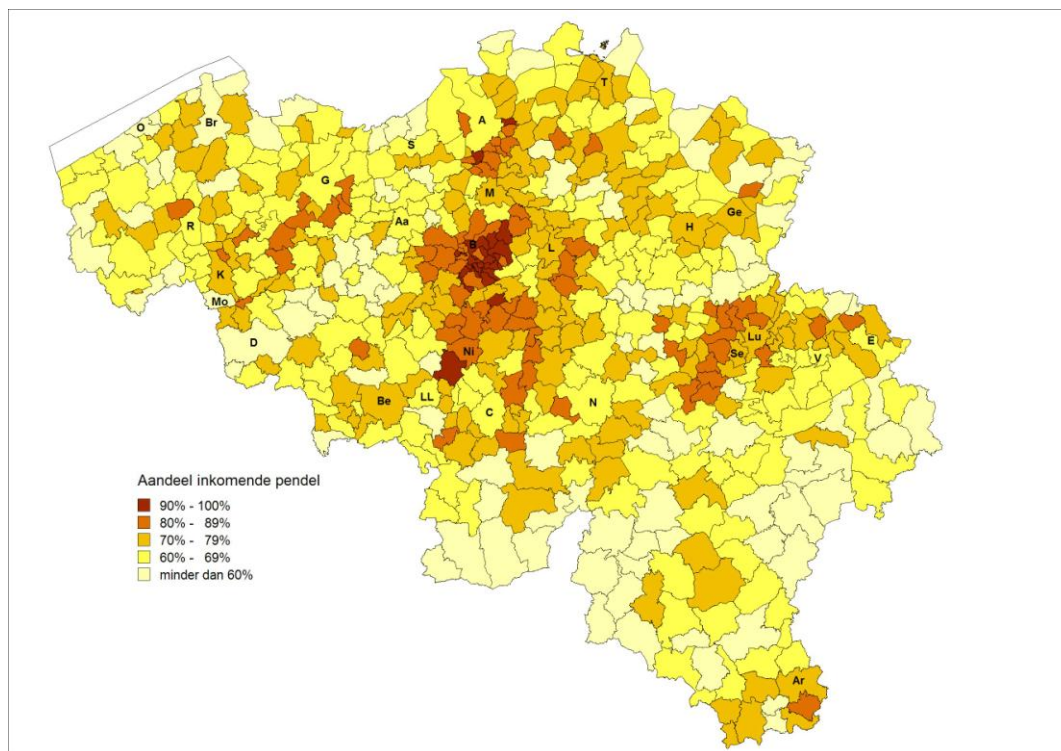
	Loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid	Geen pendel (woongemeente is werkgemeente)	Pendel (woongemeente is niet werkgemeente)	Inkomende pendel
	(n)	(n)	(n)	(%)
Antwerpen	241 758	93 824	147 934	61,2
Mechelen	41 981	10 537	31 444	74,9
Turnhout	26 816	7 379	19 437	72,5
Genk	36 351	10 886	25 465	70,1
Hasselt	45 317	12 355	32 962	72,7
Aalst	29 945	10 910	19 036	63,6
Gent	139 418	48 948	90 470	64,9
Sint-Niklaas	28 220	10 987	17 233	61,1
Leuven	63 416	16 473	46 943	74,0
Brugge	60 255	25 449	34 806	57,8
Kortrijk	40 788	11 430	29 358	72,0
Oostende	27 333	11 846	15 487	56,7
Roeselare	29 137	10 511	18 626	63,9
Totaal centrumsteden	810 736	281 534	529 202	65,3
Totaal Vlaanderen	2 077 726	642 621	1 435 105	69,1
Brussel	222 494	14 426	208 068	93,5

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

De centrumsteden met de hoogste inkomende pendel zijn Mechelen, waar bijna driekwart van de werkende personen elders woont (74,9%), Leuven (74,0%), Hasselt (72,7%), Turnhout (72,5%) en Kortrijk (72,0%). De laagste inkomende pendelpercentages vinden we doorgaans in de kleinere centrumsteden, op uitzondering van Antwerpen, net de grootste centrumstad. In Oostende is de inkomende pendelintensiteit het laagst: van alle personen die een job uitoefenen in Oostende woont slechts 56,7% in een andere gemeente. In Brugge (57,8%), Sint-Niklaas (61,1%) en Antwerpen (61,2%) zijn de aandelen iets groter.

Ver boven alle Vlaamse centrum- en andere steden steekt Brussel uit met een zeer hoge inkomende pendelintensiteit: maar liefst 93,5% van alle personen die een job uitoefenen in Brussel-stad woont in een andere gemeente. Gelijkaardige cijfers vinden we trouwens ook voor de gemeenten rond de hoofdstad.

Figuur 8. Aandeel (%) gemeentelijke inkomende pendel bij de loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in personen vanaf 15 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

In figuur 8, waar het aandeel gemeentelijke inkomende pendel voor alle Belgische gemeenten in kaart is gebracht, zien we dat de gemeenten in en rond Brussel de hoogste inkomende pendel noteren. In Brusselse gemeenten als Sint-Joost-ten-Node (97% inkomende pendel), Evere (95%), Etterbeek (95%), Sint-Gillis (94%) en Brussel zelf (94%) worden meer dan negen van de tien loontrekkende jobs ingevuld door inwoners van andere gemeenten. Hoewel dit hoge aandeel mee omhoog wordt gestuwd door pendelstromen vanuit naburige gemeenten, wordt een groot aandeel van de Brusselse jobs ingevuld door loontrekkenden uit gemeenten van buiten Brussel, en dan vooral vanuit steden in de provincies Vlaams-Brabant (Leuven, Dilbeek, Vilvoorde) en Oost-Vlaanderen (Gent, Aalst) of Antwerpen-stad. Een gelijkaardige hoge inkomende pendelintensiteit zien we in de Vlaamse gemeenten in de rand van Brussel zoals Zaventem (95% inkomende pendel), Kraainem (91%), Drogenbos (97%), Steenokkerzeel (91%) of Machelen (96%). De jobs in deze gemeenten worden vooral ingevuld door inwoners uit andere Vlaams-Brabantse of Brusselse gemeenten, en voor een kleiner deel uit steden in de provincie Antwerpen (Antwerpen-stad, Mechelen).

Een constante in elk van de gemeenten met een hoge inkomende pendel is de hoge tot zeer hoge jobratio. Deze jobratio (zie ook supra) duidt op het aantal jobs per honderd inwoners op arbeidsleeftijd. In Brussel is deze jobratio 233, wat betekent dat per honderd Brusselaars tussen 15 en 64 jaar, 233 jobs worden geteld. Om dit hoge jobniveau te kunnen vervullen zijn deze gemeenten zuiver mathematisch al genoodzaakt om pendelaars aan te trekken. Opmerkelijk verschil is echter dat het in de gemeenten in het Brusselse hoofdzakelijk gaat over gemeenten met een hoge werkloosheid onder de bevolking, terwijl de gemeenten in de Vlaamse rand rond Brussel overwegend een lage werkloosheid kennen.

In de Brusselse gemeenten gaat een hoge inkomende pendel van werknemers uit andere gemeenten - en bij uitbereiding uit andere provincies - dus samen met een hoge werkloosheid onder de eigen bevolking. Dit duidt op een belangrijke mismatch tussen de lokale vraag naar arbeidskrachten en het (onaangesproken) aanbod van de eigen, plaatselijke bevolking. Een mogelijke verklaring van deze

mismatch ligt in het feit dat het profiel van de plaatselijke bevolking niet overeenkomt met het jobprofiel en de vereiste kwalificaties van het Brusselse jobaanbod. Het Brusselse jobaanbod omvat veelal midden- en hogeschoolde jobprofielen in de commerciële en publieke dienstensectoren, terwijl in bepaalde Brusselse gemeenten wellicht heel wat laaggeschoolde mensen wonen die niet de gevraagde kwalificaties hebben om die jobs te kunnen vervullen. Hoewel gepaste cijfers over de bevolking in Brussel-stad naar studieniveau schaars zijn, blijkt uit de Volkstelling van 2001 evenwel dat gemeenten in het Brusselse de hoogste aandelen laaggeschoolden onder hun bevolking telden, met op kop Sint-Joost-ten-Node en Sint-Jans-Molenbeek (Cortese et al. 2006). Tevens zien we in de werkloosheidscijfers dat in gemeenten als Sint-Joost-ten-Node, St-Jans-Molenbeek, Anderlecht of Brussel zelf tot 70% à 75% van de niet-werkende werkzoekenden laaggeschoold is. Dit is een duidelijke oververtegenwoordiging ten opzichte van het Brussels Gewest (65%) en zeker ten opzichte van Vlaanderen (52%).⁶

Wanneer we er nog ter illustratie Zaventem uitpikken, met een jobratio van 244 jobs per honderd inwoners op arbeidsleeftijd, en met onze nationale luchthaven als belangrijkste leverancier van jobs, dan zien we dat slechts 5,5% van alle loontrekkende jobs in Zaventem (een 44 000-tal in totaal) wordt ingevuld door inwoners van Zaventem zelf. De belangrijkste inkomende pendelstromen in de gemeente Zaventem komen – in volgorde van grootte – uit Leuven, Antwerpen, de naburige gemeente Kortenberg, Vilvoorde en Brussel.

Naast de gemeenten in de Brusselse regio zien we in Vlaanderen ook een hoge inkomende pendel in enkele gemeenten rond Antwerpen. Hierbij gaat het over kleinere gemeenten met een hoge industriële bedrijvigheid – al dan niet in het kielzog van de Antwerpse haven – met gemeenten als Zwijndrecht, Morsel (met chemiereus Agfa), Aartselaar, Edegem of gemeenten waar zich belangrijke commerciële activiteiten gevestigd hebben (zoals Wijnegem, met het shoppingcenter). Het gaat hierbij vooral over pendelstromen tussen naburige gemeenten onderling en vanuit Antwerpen-stad (zie ook infra).

Tot slot zien we in Vlaanderen ook nog in gemeenten rond andere centrumsteden zoals Brugge, Gent of Leuven een hoge inkomende pendelintensiteit, evenals in een aantal gemeenten op de as tussen Gent en Kortrijk (mogelijk te verklaren door de situering van belangrijke industriezones langs de E17).

2.2 Uitgaande pendel

Bekijken we vervolgens de omgekeerde beweging, namelijk in hoeverre inwoners van de centrumsteden uit hun stad trekken om elders te gaan werken. Vertrekpunt is hierbij het aantal inwoners met een loontrekkende job (de loontrekkende beroepsbevolking) tussen 15 en 64 jaar in de centrumsteden. De uitgaande pendel wordt dus berekend als het aandeel loontrekkende inwoners uit een gemeente X die in een andere gemeente gaan werken ten opzichte van de totale loontrekkende bevolking in gemeente X.

In tabel 6 zien we dat Antwerpen met grote voorsprong de lijst aanvoert met de grootste loontrekkende beroepsbevolking op arbeidsleeftijd (152 638 personen). Van deze loontrekkende beroepsbevolking pendelen er 59 354 naar een werkplaats buiten Antwerpen-stad. Dit komt overeen met een aandeel uitgaande pendel van 38,9%. De overige 61,1% woont én werkt dus in de stad zelf. Dit aandeel uitgaande pendel is tevens het laagste van alle Vlaamse centrumsteden, en bovendien van alle Belgische steden en gemeenten. In Antwerpen werken de inwoners verhoudingsgewijs dus het vaakst in eigen stad. De sterk uitgebouwde centrumfunctie en wellicht ook de havenindustrie van de stad houdt de Antwerpenaren voor de uitoefening van hun beroep dus in belangrijke mate in eigen stad.

In vergelijking met het Vlaamse gemiddelde – waar ruim zeven op de tien (71,6%) personen in een andere gemeente werken dan waar ze wonen – is de uitgaande pendel in alle Vlaamse centrumste-

6 Bron: Actiris, VDAB

den overigens behoorlijk laag (47,8% gemiddeld over alle Vlaamse centrumsteden heen). Uiteraard wordt het Vlaamse gemiddelde naar omhoog gestuwd door het gros van de kleinere gemeenten met een beperkt jobaanbod, waardoor de plaatselijke bevolking noodgedwongen moet uitwijken naar andere, grotere gemeenten om een job uit te (kunnen) oefenen.

Tabel 6. Gemeentelijke uitgaande pendel bij de loontrekkende beroepsbevolking (15-64 jaar) in de Vlaamse centrumsteden & Brussel (2007)

	Loontrekkende beroepsbevolking	Geen pendel (werk- gemeente is woon- gemeente)	Pendel (werkgemeente is niet woongemeente)	Uitgaande pendel
	(n)	(n)	(n)	(%)
Antwerpen	152 638	93 283	59 354	38,9
Mechelen	29 630	10 473	19 157	64,7
Turnhout	15 405	7 346	8 058	52,3
Genk	21 271	10 823	10 448	49,1
Hasselt	26 987	12 296	14 691	54,4
Aalst	30 041	10 870	19 171	63,8
Gent	86 221	48 740	37 481	43,5
Sint-Niklaas	25 251	10 928	14 323	56,7
Leuven	37 059	16 403	20 657	55,7
Brugge	43 216	25 293	17 923	41,5
Kortrijk	25 378	11 359	14 019	55,2
Oostende	21 972	11 784	10 188	46,4
Roeselare	21 052	10 462	10 590	50,3
Totaal centrumsteden	536 120	280 059	256 062	47,8
Totaal Vlaanderen	2 249 429	638 916	1 610 513	71,6
Brussel	38 734	14 422	24 312	62,8

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Figuur 9 geeft de uitgaande pendel weer op gemeentelijk niveau, voor alle Belgische gemeenten. Hieruit blijkt eveneens dat de uitgaande pendel in alle grotere steden laag is (cf. de licht gekleurde steden op de kaart), wat betekent dat de inwoners van die steden vaak een job vinden in hun eigen stad. In alle dertien Vlaamse centrumsteden ligt de uitgaande pendelintensiteit onder de 65%. Maximaal tweederde van de loontrekkende bevolking in de centrumsteden werkt dus buiten de eigen stad, wat minder is dan gemiddeld in Vlaanderen. In Antwerpen (38,9%), Brugge (41,5%), Gent (43,5%), Oostende (46,1%) en Genk (49,1%) is dit zelfs minder dan de helft.

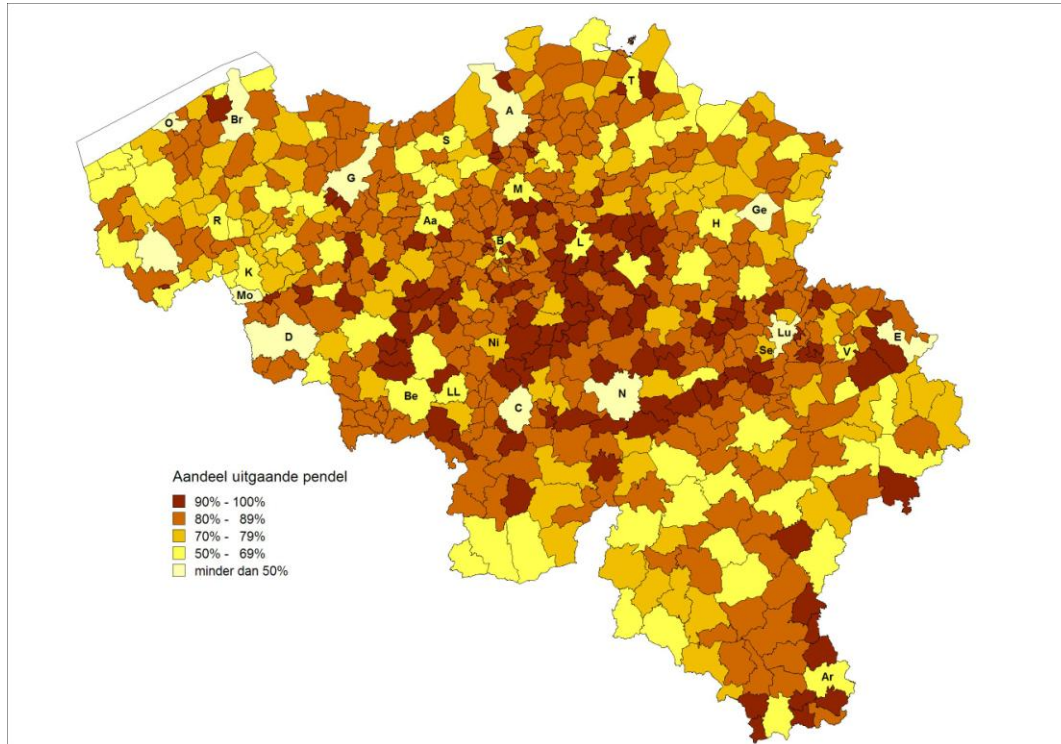
Toch zijn het niet enkel de eigen inwoners die mee profiteren van de sterk ontwikkelde economische activiteiten in de centrumsteden. Vlaamse gemeenten met een hoge uitgaande pendel zijn vooral de (kleinere) gemeenten rond Brussel en rond de grotere centrumsteden. In het Brusselse – en rond Zaventem – noteren vooral Wemmel, Steenokkerzeel, Wezembeek-Oppem, Linkebeek en Kraainem een grote uitgaande pendel van hun inwoners. Het betreft hier vooral residentiële gemeenten met een uitgesproken woonfunctie, die voor hun werkzaamheid in sterke mate afhankelijk zijn van het jobaanbod in de naburige steden en gemeenten.

Ook de gemeenten rond Leuven – Herent, Bertem, Oud-Heverlee, Bierbeek, Holsbeek – kennen een grote mate van uitgaande pendel, in de eerste plaats naar Leuven zelf, maar ook naar Brussel en Zaventem.

Mechelen (64,7%) en Aalst (63,8%) zijn de steden met de hoogste uitgaande pendelpercentages uit de lijst met centrumsteden. In Brussel (62,8%) ligt de uitgaande pendel op een vergelijkbaar niveau.

Tot slot merken we op dat ook verschillende Waalse gemeenten ten zuiden van Brussel, maar ook rond de steden Doornik, Charleroi, Namen en Luik een hoge uitgaande pendelintensiteit noteren.

Figuur 9. Aandeel (%) gemeentelijke uitgaande pendel bij de loontrekkende bevolking (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

3. Pendel nader geanalyseerd: Antwerpen, centrumstad bij uitstek

3.1 Inleiding

Omdat het ons binnen het bestek van dit rapport te ver zou leiden om pendel naar en uit alle Vlaamse centrumsteden uitvoerig te bespreken, beperken we ons in wat volgt tot de stad Antwerpen, dé Vlaamse centrumstad bij uitstek.

Na een korte beschrijving van de Antwerpse arbeidsmarkt aan de hand van de belangrijkste indicatoren uit de Vlaamse Arbeidsrekening gaan we dieper in op enkele dimensies van de pendel naar en uit de havenstad. Zo trachten we onder meer een indicatie te geven van pendelstromen. Van waar komen de inkomende pendelaars in de stad, en waar gaan uitgaande pendelaars naartoe? Beperken de pendelstromen zich eerder tot de stedelijke agglomeratie, of is er ook een aanzienlijke pendel vanuit en naar verder liggende regio's of steden?

Verder gaan we na of er verschillen zijn in pendelintensiteit naar geslacht, leeftijd of sector, en bekijken we hoe een (mis)match tussen de lokale vraag naar arbeidskrachten en het aanbod van de eigen bevolking in een gemeente of regio een invloed kan hebben op de inkomende pendel.

3.2 De Antwerpse arbeidsmarkt in een notendop

Antwerpen onderscheidt zich van alle andere Vlaamse steden als dé centrumstad bij uitstek. Vooreerst telt de havenstad het grootste aantal inwoners op arbeidsleeftijd (301 203 inwoners tussen 15 en 64 jaar in 2007), waarbij de jongeren (-25 jaar) iets sterker vertegenwoordigd zijn dan de ouderen (+55 jaar). In vergelijking met het gemiddelde voor Vlaanderen ligt het aandeel jongeren in de bevolking er dan ook hoger (18,4% in Antwerpen ten opzichte van 17,8% gemiddeld in Vlaanderen). Het aandeel ouderen ligt anderzijds lager dan gemiddeld.

Tegenover dit inwonersaantal van 301 203 personen tussen 15 en 64 jaar, staat een jobaanbod van 280 370 jobs. Dit komt overeen met een jobratio van 93,1. Per honderd inwoners op arbeidsleeftijd telde Antwerpen anno 2007 dus 93,1 jobs. Hiermee komt de stad ruim boven het gemiddelde van 66,3 jobs per honderd Vlamingen, maar ligt de jobratio er toch iets lager dan gemiddeld over alle Vlaamse centrumsteden heen (95,7). Kijken we naar de vestigingsratio dan zien we dat Antwerpen per honderd inwoners op arbeidsleeftijd 4,9 vestigingseenheden (met personeel) telt. Dit is opnieuw duidelijk boven het Vlaams gemiddelde, en op een even hoog niveau bekeken over alle Vlaamse centrumsteden heen (4,8).

Op het vlak van werkzaamheid en werkloosheid onderscheidt Antwerpen zich als grootstad echter van de minder goede kant. Met een werkzaamheidsgraad van 58,9% heeft Antwerpen de op één na laagste werkzaamheidsgraad van de dertien Vlaamse centrumsteden (na Genk). Nauwelijks zes op de tien Antwerpenaren tussen 15 en 64 jaar zijn met andere woorden aan het werk. Dit is tevens beïnvloedend lager dan het gemiddelde over alle Vlaamse centrumsteden heen (62,9%) en ruim lager dan het algemeen gemiddelde voor Vlaanderen (65,8%). Deze lage werkzaamheid vertaalt zich ook in een hoge werkloosheid. De werkloosheidsgraad in Antwerpen is met 12,9% de hoogste van alle Vlaamse centrumsteden. Opnieuw is dit een minder goede score dan gemeten over alle centrumsteden heen (9,5%) en het Vlaams gemiddelde (6,3%).

Wat betekent bovenstaand beeld van de lokale arbeidsmarkt nu voor de pendel naar en uit de stad Antwerpen? Geraakt het stedelijk aanbod aan jobs, gezien de hoge werkloosheidsgraad, ingevuld door eigen inwoners of doet de stad ook een beroep op werkenden uit andere gemeenten? Zijn er sectoren die een grotere inkomende pendel kennen dan andere? En de werkende Antwerpenaren, zijn zij vooral in de eigen stad aan de slag of trekken zij ook naar andere gemeenten om te gaan werken?

3.3 Inkomende pendel

3.3.1 Inkomende pendelaars: van binnen of buiten het stadsgewest?

Eerst bekijken we de inkomende pendelintensiteit, die aangeeft in welke mate Antwerpen inwoners van andere gemeenten aantrekt om in de havenstad te komen werken. Eerder zagen we reeds dat 241 758 personen een job uitoefenen in de stad Antwerpen. Uiteraard gaat het hier niet enkel over inwoners van de stad zelf. De meerderheid van deze personen die een job uitoefenen in Antwerpen – namelijk 147 934 – woont immers in andere gemeenten. Dit komt overeen met een inkomende pendelintensiteit van 61,2%. In vergelijking met de andere Vlaamse (centrum)steden is dit eerder laag, wat erop duidt dat een aanzienlijk aandeel van de werkenden in Antwerpen er ook woont.

Van alle 147 934 personen die wel in Antwerpen werken, maar er niet wonen, zijn de meesten woonachtig in de (residentiële) randgemeenten van Antwerpen, zoals Schoten en Brasschaat ten oosten van de stad, Beveren ten westen van de stad, en Stabroek en Kapellen in het noorden.

Wanneer we meer in detail gaan kijken vanwaar deze inkomende pendelaars komen, blijkt dat bijna een kwart van de inkomende pendelaars (24,1%) in andere gemeenten van de stedelijke agglomera-

tie Antwerpen woont (tabel 7).⁷ Nog eens ruim een vijfde (20,7%) van de inkomende pendelaars is woonachtig in de zogenaamde banlieue-gemeenten⁸, de gemeenten die aansluiten aan de agglomeratie, aan de buitenzone van de stad. Tot slot tellen we nog eens 11,5% inkomende pendelaars die wonen in gemeenten afgebakend volgens de forensenwoonzone, de zone die aansluit bij het ruimere stadsgewest.⁹

Wanneer we bijgevolg het ruimere Antwerpse stadsgewest beschouwen, namelijk de gemeenten in de agglomeratie aangevuld met de gemeenten in de banlieue en de forensenwoonzone, dan zien we dat 56,3% van de inkomende pendelaars die een job uitoefenen in Antwerpen-stad in een (andere) gemeente van het Antwerpse stadsgewest woont. Het overige aandeel (43,7%) betreft inkomende pendelaars die van verder komen, uit steden of gemeenten buiten het Antwerpse stadsgewest. Hierbij zien we dat het gaat over inkomende pendelaars uit de steden Mechelen, Sint-Niklaas en Gent (samen goed voor bijna 6% van alle inkomende pendelaars).

Tabel 7. Samenstelling van de inkomende pendelaars (loontrekkenden vanaf 15 jaar) in de stad Antwerpen naar geografische situering (woonplaats) ten opzichte van de kernstad (2007)

	(n)	(n) Cumulatief	(%)	(%) Cumulatief
Agglomeratie	35 667	35 667	24,1	24,1
Banlieue	30 688	66 355	20,7	44,9
Forensenwoonzone	16 951	83 306	11,5	56,3
Buiten het stadsgewest	100 295	147 934	43,7	100,0

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

3.3.2 Geslacht en leeftijd van de inkomende pendelaars

Wat is nu het profiel van de (Antwerpse) pendelaar? Eerder onderzoek leerde reeds dat (kansen)groepen die ondervertegenwoordigd zijn bij de werkende populatie – zoals vrouwen, jongeren, ouderen of laaggeschoolden – ook minder vaak pendelen (CRB, 2009a). Voor de stad Antwerpen kunnen we deze stelling doortrekken, althans voor de jongeren en de vrouwen (tabel 8).

De inkomende pendelintensiteit in Antwerpen onder de jongere werkenden (15-24 jaar) is aanzienlijk lager dan deze onder de andere leeftijdsgroepen. Van alle 15- tot en met 24-jarigen die een job uitoefenen in Antwerpen woont 52,4% in een andere gemeente; in de middelste leeftijdsgroep (25-49 jaar) en bij de 50-plussers ligt de inkomende pendelintensiteit respectievelijk op 62% en 62,5%. Voor de oudere werknemers bekomen we hier dus quasi een zelfde pendelintensiteit dan voor de middelste leeftijdsgroep.

Van alle mannen met een job in Antwerpen pendelt er 64,2% naar de havenstad vanuit een andere gemeente, ten opzichte van 57,5% bij de vrouwen. De vrouwelijke loontrekkenden blijken dus minder te pendelen dan hun mannelijke collega's.

7 De Antwerpse agglomeratie omvat, naast Antwerpen-stad, volgende gemeenten: Aartselaar, Boechout, Boom, Borsbeek, Brasschaat, Edegem, Hemiksem, Hove, Kapellen, Mortsels, Niel, Schelle, Schoten en Wommelgem (bron: FOD Economie ADSEI & ISEG).

8 De banlieue omvat volgende gemeenten: Brecht, Essen, Kalmthout, Kontich, Lint, Ranst, Rumst, Schilde, Stabroek, Wijnegem, Wuustwezel, Zandhoven, Zoersel en Zwijndrecht (bron: FOD Economie ADSEI & ISEG).

9 Het gaat hierbij om volgende gemeenten: Berlaar, Beveren, Duffel, Grobbendonk, Kruibeke, Lier, Malle, Nijlen, Puurs, Temse en Willebroek.

Tabel 8. Inkomende pendel in de stad Antwerpen bij de loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in aantal personen vanaf 15 jaar) naar leeftijd en geslacht (2007)

	Loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid	Geen pendel (woongemeente is werkgemeente)	Pendel (woongemeente is niet werkgemeente)	Inkomende pendel
	(n)	(n)	(n)	(%)
Totaal Antwerpen	241 758	93 824	147 934	61,2
15-24 jaar	23 662	11 266	12 396	52,4
25-49 jaar	161 841	61 462	100 380	62,0
50+ jaar	56 254	21 097	35 158	62,5
Man	134 455	48 181	86 275	64,2
Vrouw	107 302	45 643	61 659	57,5

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

3.3.3 Inkomende pendel naar sector

Ook zien we een gedifferentieerd beeld wanneer we de inkomende pendelintensiteit naar sector bekijken (tabel 9). De inkomende pendel in de commerciële dienstensector (tertiaire sector) ligt met 62,1% rond het algemeen gemiddelde van de stad. In de publieke dienstensector (quartaire sector) wordt duidelijk minder vanuit andere gemeenten naar Antwerpen gependeld (55,1%). De secundaire sector (met onder andere de industrie en de bouw) daarentegen kent een vrij hoge inkomende pendelintensiteit: bijna zeven op de tien (69,1%) personen die een job uitoefenen in de Antwerpse secundaire sector woont in een andere gemeente en pendelt naar Antwerpen.

Van de secundaire sectoren doen vooral de sector *vervaardiging van kantoormachines, computers & telecommunicatieapparatuur (s15)*, de sector *elektriciteit, gas, stoom & water (s19)* en de *chemische nijverheid (s8)* een beroep op werknemers van buiten de stad. Bijna acht op de tien personen (78,9%) met een job in de Antwerpse chemie, tevens de grootste industriële sector van de stad, zijn inkomende pendelaars. In de elektriciteits-, gas-, stoom- & watersector en de vervaardiging van kantoormachines is dit zelfs meer dan acht op de tien (83%). In twee andere grote sectoren, de *vervaardiging van transportmiddelen (s17)* en de *bouwnijverheid (s20)* ligt de inkomende pendelintensiteit heel wat lager (65% à 66%), maar nog steeds boven het algemeen gemiddelde.

In de tertiaire of commerciële dienstensector ligt de inkomende pendel ongeveer op het niveau van het stedelijk gemiddelde. Niettemin zijn er toch enkele dienstensectoren die eruit springen met een hoog aandeel inkomende pendel. Van de werknemers die werkzaam zijn in de *post en telecommunicatie (t8; 79,3%)* en in de *informatica (t10; 78%)* wonen zelfs bijna acht op de tien buiten Antwerpen. Net daarachter volgen twee grotere sectoren: de *financiële diensten (t9; 74,5%)* en de *advies en bijstand aan ondernemingen & personen (t11; 72%)*. In de grootste tertiaire sector, *selectie en terbeschikkingstelling van personeel (t12)*, waaronder de uitzendsector valt, ligt de inkomende pendel duidelijk lager (57,8%). De uitzendsector doet dus meer dan gemiddeld een beroep op inwoners van de stad zelf.

De sector die echter het minst een beroep doet op inkomende pendelaars van buiten de stad is overduidelijk de *horeca (t5)*: nauwelijks een derde (34%) van het personeel in de Antwerpse horeca woont buiten de stad. In de *kleinhandel (t3)* en de *verhuurdiensten (t4)* loopt dit iets op tot ongeveer de helft.

Voor bepaalde centrumfuncties met een commercieel dienstenkarakter doet Antwerpen dus blijkbaar in aanzienlijke mate een beroep op werknemers die buiten de stad wonen. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de financiële diensten of voor de dienstverlening aan bedrijven of personen. Voor andere belangrijke centrumfuncties, zoals de horeca of de (klein)handel, doet de stad daarentegen vooral een beroep op eigen inwoners.

Tabel 9. Loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid (in aantal personen vanaf 15 jaar) & inkomende pendel in de stad Antwerpen naar WSE(46)-sector (2007)

	Loontrekkende binnenlandse werkgelegenheid		Geen pendel	Pendel	Inkomende pendel
	(n)	(%)	(n)	(n)	(%)
Antwerpen totaal	241 758	100,0	93 824	147 934	61,2
s2 Verv. dranken, voeding, tabak	2 794	1,2	1 267	1 528	54,7
s7 Grafische industrie	2 526	1,0	902	1 624	64,3
s8 Chemische nijverheid	10 521	4,4	2 218	8 303	78,9
s11 Metallurgie	1 921	0,8	779	1 143	59,5
s12 Verv. metaalproducten	2 410	1,0	910	1 501	62,3
s13 Verv. machines, apparaten, werktuigen	4 072	1,7	1 101	2 971	73,0
s15 Verv. kantoorapparaten, computers, telecom, ...	1 642	0,7	278	1 364	83,1
s17 Verv. transportmiddelen	6 492	2,7	2 305	4 186	64,5
s18 Overige industrie	1 193	0,5	461	732	61,4
s19 Elektriciteit, gas, stoom, water	1 833	0,8	315	1 518	82,8
s20 Bouwnijverheid	6 461	2,7	2 226	4 235	65,5
Overige (s1+s3+s4+s5+s6+s9+s10+s14+s16)	1 504	0,6	660	843	56,1
<i>Totaal secundaire sector</i>	<i>43 370</i>	<i>17,9</i>	<i>13 422</i>	<i>29 947</i>	<i>69,1</i>
t1 Garagewezen	2 841	1,2	1 098	1 743	61,3
t2 Groothandel en handelsbemiddeling	13 169	5,4	4 547	8 622	65,5
t3 Kleinhandel	12 794	5,3	6 087	6 707	52,4
t4 Verhuurdiensten	2 192	0,9	1 108	1 085	49,5
t5 Horeca	7 740	3,2	5 112	2 628	34,0
t6 Vervoer	9 787	4,0	3 616	6 171	63,1
t7 Vervoersondersteunende diensten	13 991	5,8	5 060	8 931	63,8
t8 Post en telecommunicatie	4 316	1,8	893	3 423	79,3
t9 Financiële diensten	11 709	4,8	2 991	8 718	74,5
t10 Informatica	2 903	1,2	639	2 264	78,0
t11 Advies en bijstand aan ondernemingen/personen	14 800	6,1	4 144	10 657	72,0
t12 Selectie en terbeschikkingstelling van personeel	20 021	8,3	8 443	11 578	57,8
t13 Industriële reiniging	5 169	2,1	1 919	3 250	62,9
t14 Overige diensten aan personen	1 816	0,8	1 026	790	43,5
<i>Totaal tertiaire sector</i>	<i>123 250</i>	<i>51,0</i>	<i>46 684</i>	<i>76 566</i>	<i>62,1</i>
q1 Openbaar bestuur	10 411	4,3	3 741	6 670	64,1
q2 Justitie, defensie en openbare veiligheid	5 462	2,3	1 725	3 736	68,4
q3 Verplichte sociale verzekering	2 082	0,9	739	1 343	64,5
q4 Onderwijs	20 594	8,5	8 496	12 099	58,7
q5 Ziekenhuizen en overige gezondheidszorg	11 142	4,6	4 775	6 367	57,1
q6 Maatschappelijke dienstverlening	17 039	7,0	10 145	6 894	40,5
q7 Recreatie, cultuur en sport	4 353	1,8	2 420	1 933	44,4
q10 Belangenvertegenwoordiging	3 047	1,3	1 305	1 742	57,2
Overige (q8+q9)	911	0,4	323	589	64,7
<i>Totaal quataire sector</i>	<i>75 041</i>	<i>31,0</i>	<i>33 669</i>	<i>41 372</i>	<i>55,1</i>

Noot: Wegens het lage aantal werkenden in de primaire sector is deze niet opgenomen in de tabel; WSE(46)-sectoren met minder dan 500 werkende personen worden in de tabel (per hoofdsector) geclusterd onder 'overige'

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

In de sectoren uit de quataire diensten worden de jobs minder ingevuld door inkomende pendelaars. Over alle publieke dienstensectoren heen bedraagt de inkomende pendelintensiteit slechts 55,1% ten opzichte van 61,2% gemiddeld voor de stad Antwerpen. In de grootste publieke dienstensector, het *onderwijs* (q4), betreft de inkomende pendel nog bijna zes op de tien (58,7%) werkenden, wat iets

meer is dan in de *ziekenhuizen en overige gezondheidszorg* (q5; 57,1%). In het *openbaar bestuur* (q1) loopt het aantal werkenden dat buiten Antwerpen woont zelfs nog op tot 64,1%; en in de *justitie, defensie en openbare veiligheid* (q2) zelfs tot 68,4%.

In de maatschappelijke dienstverlening, de tweede grootste sector (met onder andere de rusthuizen, opvanginstellingen, kinderopvang, beschutte werkplaatsen), valt de inkomende pendelintensiteit echter terug tot slechts 40,5%. Amper vier op de tien personen die een job uitoefenen in de maatschappelijke dienstverlening in Antwerpen zijn dus inkomende pendelaars uit andere gemeenten.¹⁰ Anders gezegd, bijna zes op de tien woont én werkt in de stad Antwerpen. Door de grote omvang van deze sector en het zeer lage niveau van inkomende pendel, wordt hierdoor de gemiddelde inkomende pendelintensiteit voor de quartaire sector aanzienlijk naar beneden getrokken. Ook in de *recreatie, cultuur en sport* (q7) ligt de inkomende pendel laag (44,4%).

Voor de centrumfuncties met een publiek dienstenkarakter kunnen we dus eenzelfde conclusie trekken dan bij de commerciële dienstensectoren. Voor bepaalde centrumfuncties, zoals openbaar bestuur en in mindere mate het onderwijs en de gezondheidszorg, trekt de stad Antwerpen nog een aanzienlijke groep inkomende pendelaars aan. In andere sectoren, en dan vooral in de maatschappelijke dienstverlening, worden de jobs vooral ingevuld door Antwerpenaren zelf.

3.3.4 Het 'mismatch'-vraagstuk

We zagen reeds dat Antwerpen, net als de andere Vlaamse centrumsteden, een hoge jobratio heeft: per 100 inwoners tellen we in de havenstad 93,1 jobs. Ondanks deze hoge jobratio noteert Antwerpen toch de hoogste werkloosheidsgraad van alle Vlaamse steden en gemeenten (12,9%) en worden ruim zes op de tien Antwerpse jobs ingenomen door niet-Antwerpenaren (cf. inkomende pendel van 61,2%). Dit alles wijst bijgevolg op een mismatch tussen de lokale vraag naar arbeidskrachten en het (onaangesproken) aanbod van de eigen, plaatselijke bevolking.

De hoge werkloosheid in de stad Antwerpen staat dus in schril contrast met het gegeven dat meer dan zes op tien loontrekkenden die in de havenstad werken, in een andere gemeente wonen. Niettemin lijkt het een illusie te denken dat alle jobs in Antwerpen-stad zouden kunnen worden ingevuld door Antwerpenaren zelf. Ook al zijn er voldoende stedelingen met de juiste kwalificaties om alle jobs in de stad in te vullen, dan nog zullen wensen op het vlak van bijvoorbeeld huisvesting – zoals ruimer wonen, voldoende tuin, willen wonen in rustigere buurten, dicht bij familie, enzovoort – maken dat er altijd inkomende pendelbewegingen blijven bestaan tussen de stad zelf en andere (omliggende) gemeenten. Maar los daarvan is wellicht moeilijk te ontkennen dat er ook een mismatch bestaat tussen het jobaanbod in de stad en de beschikbare arbeidskrachten in de stad, vooral dan in termen van kwalificaties: het profiel van de plaatselijke bevolking stemt slechts in beperkte mate overeen met het jobprofiel en de vereiste kwalificaties van het Antwerpse jobaanbod.

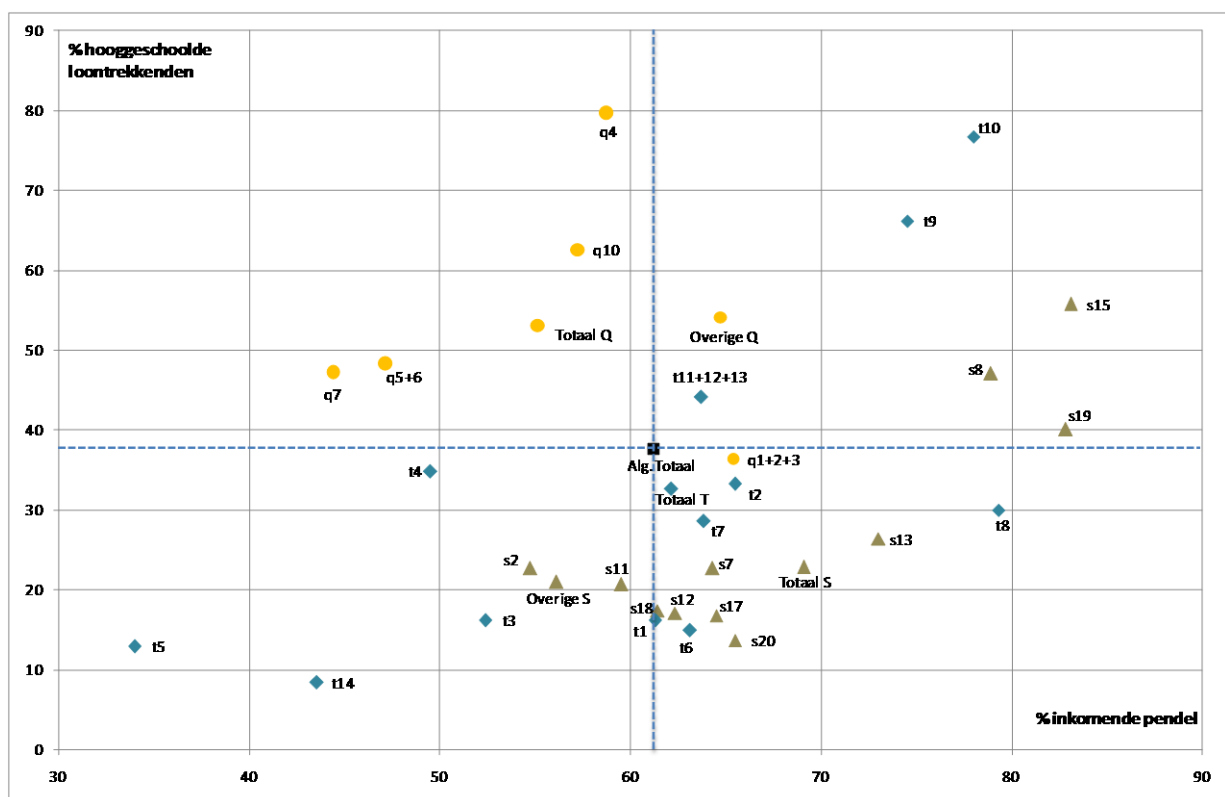
Hoewel de meest geschikte cijfers om een dergelijke (kwalitatieve) mismatch op gemeentelijk niveau in kaart te brengen ontbreken, vinden we toch enkele aanduidingen die het bestaan ervan kunnen verklaren.

Een eerste indicatie van de mismatch is dat sectoren met een groot aandeel inkomende pendelaars overwegend sectoren zijn met een hoger geschoold jobprofiel. Dit geldt vooral in enkele belangrijke industriële sectoren en de commerciële dienstensector (figuur 10).

¹⁰ Het aandeel inkomende pendel in de maatschappelijke dienstverlening kan mede naar beneden worden gedrukt door de groep loontrekkenden die vallen onder de RSZPPO (waarvoor de werkplaats enkel gecentraliseerd gekend is en niet gedecentraliseerd, op niveau van verschillende vestigingen van een onderneming).

Van de secundaire sectoren zagen we dat in Antwerpen onder andere de sectoren *vervaardiging van kantoormachines, computers & telecommunicatieapparatuur (s15)* en de *chemische nijverheid (s8)* verhoudingsgewijs veel inkomende pendelaars tewerk stellen. Op basis van cijfers uit de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK) zien we dat dit globaal genomen sectoren zijn met een hoog aandeel hooggeschoolde loontrekkenden. Volgens de EAK is in de chemie bijna de helft van de loontrekkenden hooggeschoold (47% ten opzichte van 38% hooggeschoolden over alle sectoren heen) (EAK 2007, cijfers voor België). In de vervaardiging van kantoormachines, computers & telecommunicatieapparatuur (s15) loopt dit aandeel zelfs op tot 56% hooggeschoolden. Omgekeerd merken we in de voedingssector, een industriële sector met een lage inkomende pendelintensiteit, dat het personeelsbestand in het algemeen vooral uit laaggeschoolde loontrekkenden bestaat (32% laaggeschoolden ten opzichte van 23% gemiddeld over alle sectoren heen).

Figuur 10. Aandeel inkomende pendel naar de stad Antwerpen en het aandeel hooggeschoolde loontrekkenden (cijfers voor België), naar WSE(46)-sector (2007)

Bron: EAK / Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Bij de commerciële dienstensectoren komt dit alles nog sterker tot uiting. In de *financiële sector (t9)* en de *informatica (t10)*, beide sectoren met meer dan driekwart inkomende pendel, heeft het personeel een uitgesproken hooggeschoold profiel: in de financiële diensten is twee derde van de loontrekkenden hooggeschoold (ten opzichte van 38% over alle sectoren heen); in de informatica loopt dit zelfs op tot meer dan driekwart. In de *post en telecommunicatie (t8)*, tevens een sector waar bijna acht op de tien werknemers inkomende pendelaars zijn, ligt het accent echter op de middengeschoolde werknemers. Tertiaire sectoren met een lage inkomende pendel blijken anderzijds sectoren waarin meer dan gemiddeld lager- en middengeschoolde loontrekkenden actief zijn. In de *horeca (t5)*, de sector met het laagste aandeel inkomende pendelaars in Antwerpen (34%), is het aandeel laaggeschoolden en middengeschoolden goed voor respectievelijk 34% en 53% van de loontrekkenden; over alle sectoren heen is dit respectievelijk 23% en 40%. Hooggeschoolde werknemers zijn in de

horeca echter sterk ondervertegenwoordigd. Een gelijkaardige vaststelling doen we ook voor de *kleinhandel* (t3).

Waar in de industrie en de commerciële diensten een hoge inkomende pendel gepaard gaat met een hoger onderwijsniveau van de tewerkgestelde werknemers in deze sectoren (en omgekeerd), is dit voor de publieke diensten duidelijk minder het geval. In de grotere quartaire sectoren, waar de inkomende pendel lager ligt dan gemiddeld, is het onderwijsniveau van de werknemers doorgaans toch hooggeschoold. Zo zien we dat in de *maatschappelijke dienstverlening* (q6) en de *ziekenhuizen* (q5) een relatief lage inkomende pendel (respectievelijk 41% en 57%) toch gepaard gaat met een hoog onderwijsniveau van de werknemers die er werken (48% hooggeschoolden ten opzichte van 38% gemiddeld over alle sectoren heen). In het *onderwijs* (q4), met een inkomende pendel van 59% (d.i. iets lager dan gemiddeld), is op basis van de EAK zelfs acht op de tien werknemers hooggeschoold.

We kunnen dus stellen dat het kwalificatieniveau van de werknemers in de sectoren samengaat met het aandeel inkomende pendel, althans in de secundaire en tertiaire sector: sectoren met een hogere inkomende pendel zijn doorgaans sectoren met een hoger kwalificatieprofiel van de tewerkgestelde werknemers. En omgekeerd, in secundaire en tertiaire sectoren waar de inkomende pendel laag ligt, zijn de werknemers vaker laag- of middengeschoold. In de quartaire sector zien we deze tendens niet.

Een tweede indicatie van een kwalitatieve mismatch tussen vraag en aanbod op de Antwerpse arbeidsmarkt vinden we door de groep Antwerpse werkzoekenden bij VDAB af te zetten tegenover het gevraagde kwalificatieprofiel in de vacatures bij VDAB (tabel 10). Zo zien we dat het aandeel niet-werkende werkzoekenden in Antwerpen met een laaggeschoold kwalificatieprofiel duidelijk hoger is dan het aandeel vacatures dat open staat voor laaggeschoolden. In december 2007 was liefst 55% van de Antwerpse niet-werkende werkzoekenden die ingeschreven stonden bij VDAB laaggeschoold. Daartegenover staat dat 'slechts' 46% van de openstaande vacatures in Antwerpen open stond voor laaggeschoolden. Bij de hooggeschoolden is de discrepantie nog sprekender: slechts 13% van de Antwerpse niet-werkende werkzoekenden is hooggeschoold, terwijl 30% van de vacatures in Antwerpen zich net richt op hooggeschoolden. Uitgedrukt in een zogenaamde kraptemaat betekent dit dat in Antwerpen 8,2 laaggeschoolde niet-werkende werkzoekenden worden geteld per openstaande vacature die zich richt op laaggeschoolde kandidaten; bij de hooggeschoolden is dit slechts 3 werkzoekenden per vacature die open staat voor een hooggeschoolde.

Tabel 10. Aantal ontvangen/openstaande vacatures en aantal niet-werkende werkzoekenden (nwwz) naar onderwijsniveau in de stad Antwerpen (december 2007)

	Ontvangen vacatures in 2007	Openstaande vacatures	Niet-werkende werkzoekenden	Aantal nwwz per open- staande vacature
Laaggeschoold	11 378	1 663	13 569	8,2
Middengespoold	5 330	870	7 886	9,1
Hooggeschoold	8 305	1 079	3 277	3,0
Totaal	25 013	3 612	24 732	6,8

Noot: Het aantal ontvangen vacatures heeft betrekking op het hele jaar 2007

Bron: VDAB (Bewerking Steunpunt WSE)

3.4 Uitgaande pendel

3.4.1 Uitgaande pendel: naar andere gemeenten in het stadsgewest, of daarbuiten?

Met de uitgaande pendel duiden we op de omgekeerde beweging van de inkomende pendel. De uitgaande pendel geeft een beeld van het aantal loontrekkende Antwerpenaren die naar een andere gemeente pendelen om te gaan werken. Van de 152 638 loontrekkende inwoners van de stad Antwerpen zijn er 59 354 die niet werken in de stad, maar in een andere gemeente. Dit komt neer op een uitgaande pendelintensiteit van 38,9%; het laagste aandeel, niet alleen van de dertien Vlaamse centrumsteden, maar van alle Belgische steden en gemeenten. Omgekeerd telt Antwerpen dus het hoogste aandeel loontrekkende inwoners die in eigen stad werken (namelijk 61,1%).

Wanneer we opnieuw het ruimere stadsgewest in beschouwing nemen zien we dat van de bijna zestigduizend pendelaars die buiten Antwerpen een job hebben, bijna een kwart (24,4%) in een andere gemeente van de agglomeratie Antwerpen werkt (met in het bijzonder Schoten, Brasschaat en Mortsel) (tabel 11). Nog eens 15,5% van de Antwerpenaren heeft een job in de banlieue-gemeenten (met vooral Kontich of Wijnegem). Tot slot werkt 7,9% in de zogenaamde forensenwoonzone (voornamelijk in de gemeente Beveren en – in mindere mate – Lier).

Cumulatief betekent dit alles dus dat bijna de helft van de uitgaande pendelaars (47,9%) een job heeft buiten de eigen stad Antwerpen, maar wel nog in een andere gemeente van het Antwerpse stadsgewest. Iets meer dan de helft van de uitgaande pendelaars (52,1%) legt een langere afstand af om te gaan werken buiten het stadsgewest. In de eerste plaats gaat het hierbij over pendelaars naar Brussel, gevolgd door Mechelen, Gent of Zaventem. Daarna volgt een nog aanzienlijke groep van pendelaars die in Nederland werken (cf. uitgaande grensarbeiders).

Tabel 11. Samenstelling van de uitgaande pendelaars (loontrekkende beroepsbevolking tussen 15-64 jaar) uit de stad Antwerpen naar geografische situering (woonplaats) ten opzichte van de kernstad (2007)

	(n)	(n) Cumulatief	(%)	(%) Cumulatief
Agglomeratie	14 499	14 499	24,4	24,4
Banlieue	9 224	23 723	15,5	40,0
Forensenwoonzone	4 716	28 439	7,9	47,9
Buiten het stadsgewest	30 915	59 354	52,1	100,0
<i>waarvan naar Brussel</i>	3 978	-	6,7	-
<i>waarvan naar Nederland</i>	1 024	-	1,7	-

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

3.4.2 Geslacht en leeftijd van de uitgaande pendelaars

Een analyse van de uitgaande pendel naar leeftijd leert ons dat de leeftijdsgroep 25- tot en met 49-jarigen verhoudingsgewijs het meest pendelt uit de stad (tabel 12): 41% van de Antwerpse loontrekkenden in deze leeftijdsgroep werkt in een andere stad of gemeente. Bij jongeren (15-24 jaar) ligt het aandeel uitgaande pendel op 35,7%. De oudere loontrekkenden pendelen duidelijk het minst: slechts een derde (33,4%) van de vijftigplussers pendelt vanuit Antwerpen naar een andere gemeente om te gaan werken.

Naar geslacht zien we – net als bij de inkomende pendel – een intensiever uitgaand pendelgedrag bij de mannen dan bij de vrouwen. Van de mannelijke Antwerpenaren pendelt 43,4% uit de stad, bij de vrouwen is dit maar 33,3%. De loontrekkende vrouwen en ouderen die in Antwerpen wonen houden

dus vaker dan gemiddeld vast aan een job in eigen stad. Zowel bij de ouderen als bij de vrouwen gaat het hierbij vooral over loontrekkenden in het onderwijs en de maatschappelijke dienstverlening.

Tabel 12. Uitgaande pendel uit de stad Antwerpen bij de loontrekkende beroepsbevolking (15-64 jaar) naar leeftijd en geslacht (2007)

	Loontrekkende beroepsbevolking	Geen pendel (werkgemeente is woongemeente)	Pendel (werkgemeente is niet woongemeente)	Uitgaande pendel
	(n)	(n)	(n)	(%)
Totaal Antwerpen	152 638	93 265	59 372	38,9
15-24 jaar	17 529	11 266	6 264	35,7
25-49 jaar	104 248	61 462	42 786	41,0
50+ jaar	30 861	20 538	10 322	33,4
Man	84 437	47 804	36 633	43,4
Vrouw	68 201	45 462	22 739	33,3

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

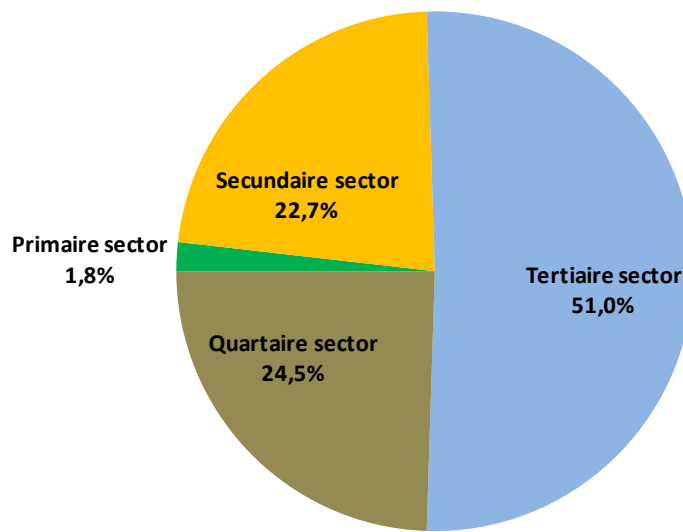
3.4.3 Uitgaande pendel naar sector

Een analyse van de uitgaande pendel naar sector leert ons dat van de 59 372 uitgaande pendelaars ruim de helft (51%) naar een andere gemeente dan Antwerpen trekt om te werken in de tertiaire, commerciële dienstensector (figuur 11). Ongeveer een kwart van de uitgaande pendelaars (24,5%) werkt in de quataire, publieke dienstensector. Een iets kleiner aandeel werkt in de industrie (22,7%) en het overige deeltje van de uitgaande pendelaars (1,8%) is actief in de landbouwsector.

In figuur 12 gaan we verder dan de hoofdsectoren en bekijken we de twintig WSE-sectoren waarin het vaakst wordt gewerkt door de pendelaars uit Antwerpen. Globaal genomen zien we ook hier dat elf van de twintig sectoren waarin de uitgaande pendelaars het vaakst zijn tewerkgesteld, sectoren zijn uit de tertiaire sector.

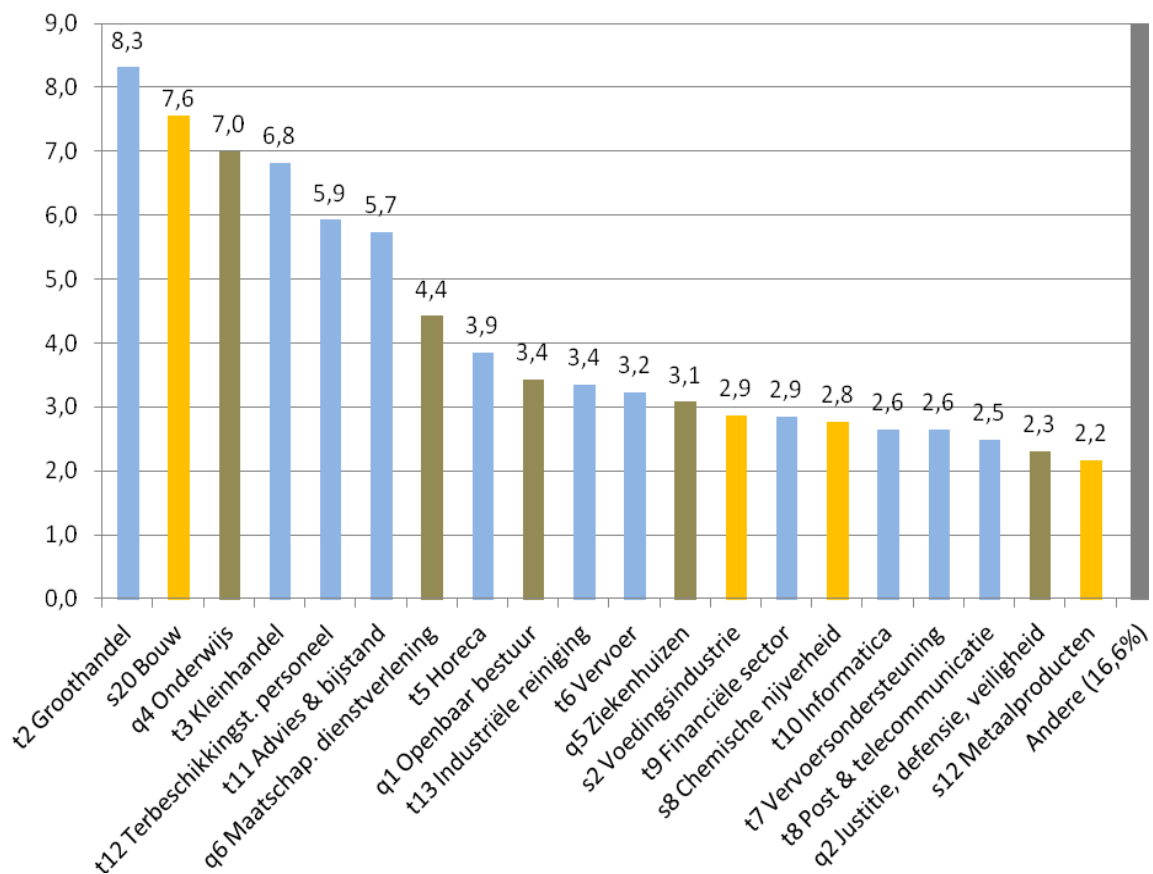
Op nummer één in het overzicht staat hier de groothandel: van alle Antwerpenaren die buiten de stad hun job uitoefenen werkt 8,3% in de *groothandel* (t2). De *bouwnijverheid* (s20) staat op twee, met een aandeel van 7,6% van de uitgaande pendelaars, gevolgd door het *onderwijs* (q4; 7%). De top vijf wordt vervolledigd door drie commerciële dienstensectoren: de *kleinhandel* (t3; 6,8%), de sector *terbeschikkingstelling van personeel* (cf. de uitzendsector) (t12; 5,9%) en de sector *advies en bijstand aan ondernemingen of personen* (t11; 5,7%).

Figuur 11. Sector van tewerkstelling van de uitgaande pendelaars uit de stad Antwerpen (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Figuur 12. WSE(46)-sector van tewerkstelling van de uitgaande pendelaars uit de stad Antwerpen (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Bibliografie

Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (CRB). 2009a. *Discussienota betreffende de problematiek van de geografische mobiliteit*. Brussel: CRB.

Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (CRB). 2009b. Geografische mobiliteit. *Sociaal-Economische Nieuwsbrief*. Oktober 2009, 3-10.

Cortese, V., Hamzaoui, M., Valkenaars, A. & Veinstein, M. 2006. *Working paper. Scolarisation et niveau d'instruction*. TEF / SPF Economie.

Herremans, W., Djait, F. & Jacobs, M. 2007. *Tendrapport Vlaamse Arbeidsmarkt 2007*. Leuven: Steunpunt Werk en Sociale Economie.

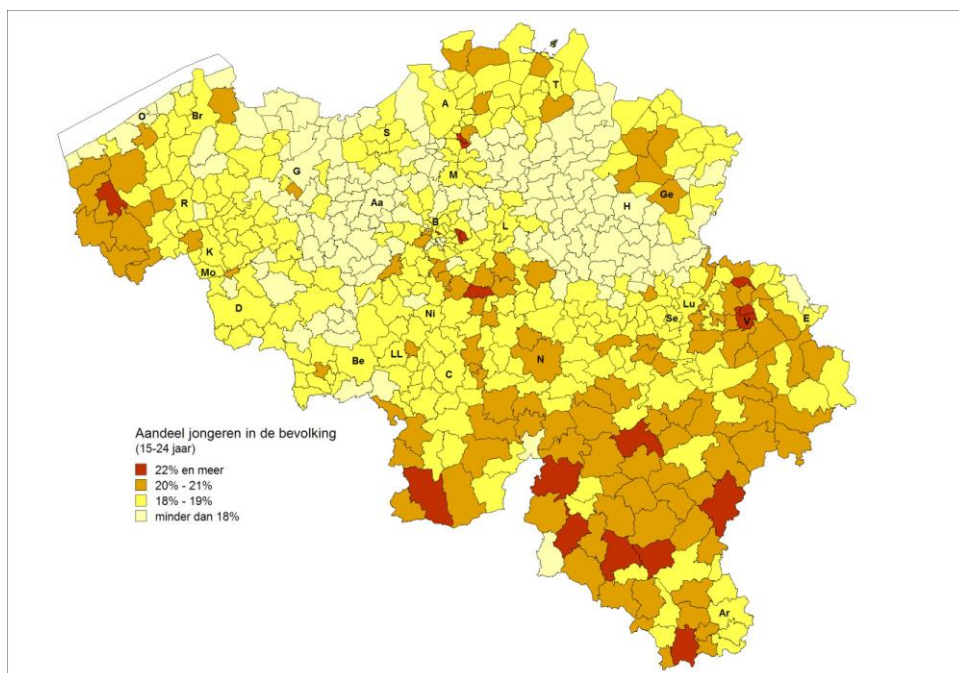
Herremans, W., Tielens, M. & Jacobs, M. 2008. *Tendrapport Vlaamse Arbeidsmarkt 2008. Het jaar van de ommezwaai?* Leuven: Steunpunt Werk en Sociale Economie.

Pelfrene, E. 2009. *De nieuwe bevolkingsvooruitzichten 2007-2060. Een vergelijking met vorige prognoses*. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering.

Vanderbiesen, W. 2009. *Vlaamse Arbeidsrekening. Raming van de binnenlandse werkgelegenheid / pendel. Nulmeting 2007*. Leuven: Steunpunt Werk en Sociale Economie.

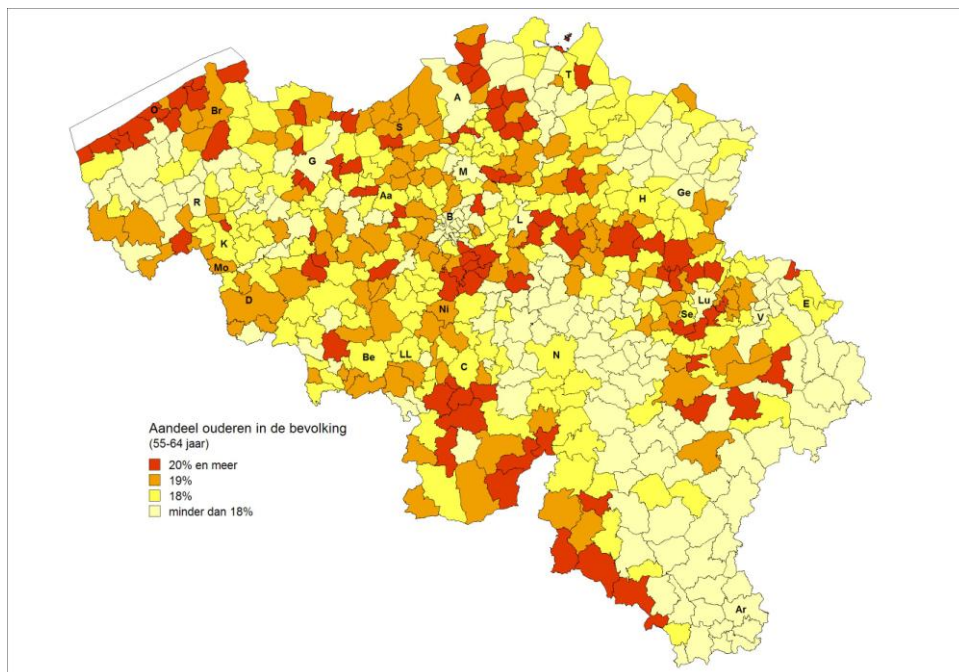
Bijlagen

Figuur B.1 Aandeel jongeren (15-24 jaar) in de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)

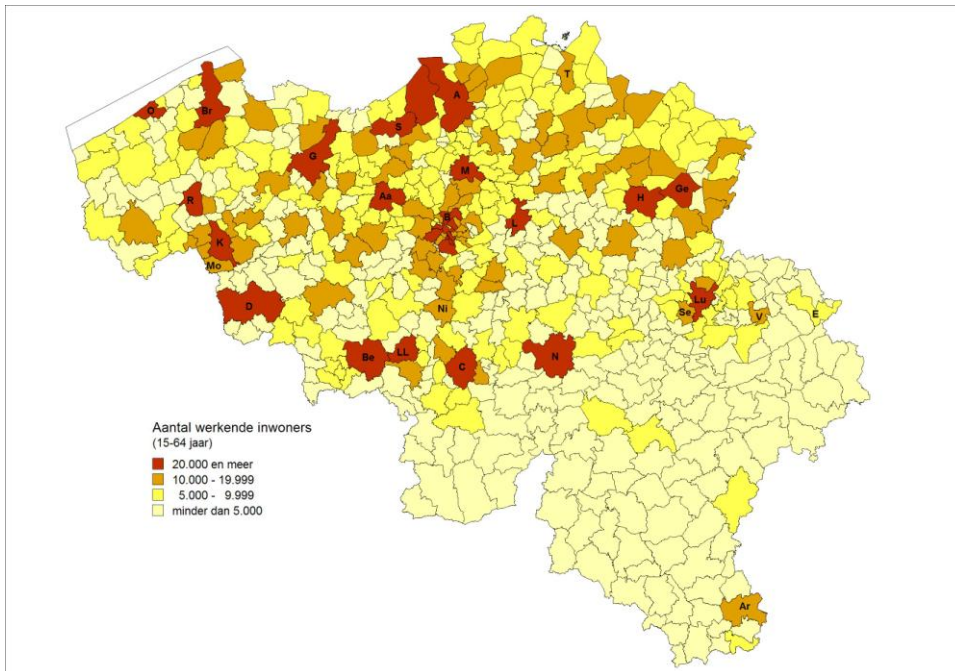
Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Figuur B.2 Aandeel ouderen (55-64 jaar) in de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)

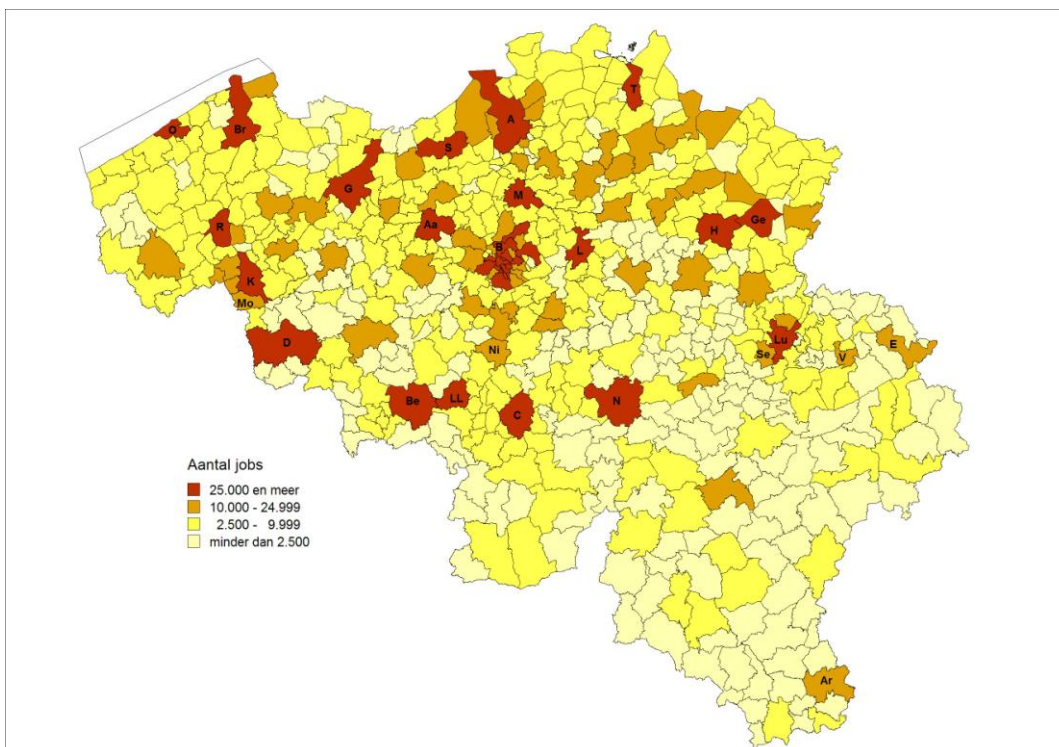
Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Figuur B.3 Aantal werkenden (15-64 jaar) in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)

Figuur B.4 Aantal jobs in de Belgische gemeenten (2007)

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening (Bewerking Steunpunt WSE / Departement WSE)